
LIBRARY

FASC. I. ISAK COLLIJN

ICONOGRAPHIA BIRGITTINA TYPOGRAPHICA

BIRGITTA OCH KATHERINA

I

MEDELTIDA BILDTRYCK

STOCKHOLM
MCMXV

ICONOGRAPHIA
BIRGITTINA
TYPOGRAPHICA

FASC. I.

ICONOGRAPHIA BIRGITTINA TYPOGRAPHICA

BIRGITTA & KATHERINA

I MEDELTIDA BILDTRYCK

MED REPRODUKTIONER
I ORIGINALENS STORLEK OCH FÄRGER

UTGIFNA OCH BESKRIFNA
AF
ISAK COLLIJN

UPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

FÖRORD

DET berättas om den helige Bernardinus af Siena, att han en gång i en predikan med sådan vältalighet utfor mot kortspelandet, som den tiden ohejdadt rasade i Italien, att hans åhörare brände sina kort och afstodo från spel. En tillverkare af spelkort frågade då predikanten, hvarmed han nu skulle bereda sig sitt lifsuppehälle. Bernardinus tog ett papper, ritade därpå Kristi monogram och sade: »gör bilder sådana som denna».

I själfva verket har bildtryckets uppkomst och utveckling[1] betingats af två rakt motsatta sociala faktorer: kortspelet och vallfärderna. Ur teknisk synpunkt leder det närmast sitt ursprung från det s. k. tygtrycket, »Zeugdruck», hvarmed ett surrogat för konstväfnader och broderier åstadkoms. Skilda mönster och figurer trycktes på tyg medelst plattor af trä, mera sällan af bränd lera eller metall, hvilka bestrukits med olika färger. Tygtryckets teknik var i orienten känd redan i det fjärde århundradet, i Europa först på 1100-talet. Utan större förändring af metoden kunde mönstren äfven öfverföras på papper, hvilket torde hafva skett först rent tillfälligtvis; längre fram har detta tillvägagångssätt någon gång användts vid tillverkning af tapeter och andra enklare väggdekorationer.

Det äldsta bildtrycket utgöres af det s. k. reliefsnittet. Materialet var för det mesta trä, någon gång metall; häraf benämningarna träsnitt och metallsnitt, hvilket senare icke får förblandas med det som konstart senare kopparsticket. Den tyska termen »Formschnitt» innesluter i sig såväl träsnittet som metallsnittet. Med »Einzel-Formschnitt» har den tyska konsthistoriska termino-

[1] De viktigaste arbeten, som kunna rådfrågas angående bildtryckets uppkomst och historia, äro följande: F. Lippmann, *Über die Anfänge der Formschneidekunst und des Bilddruckes.* (I: *Repertorium f. Kunstwissenschaft,* Jahrg. 1, 1876, s. 215—248.) — W. L. Schreiber, *Darf der Holzschnitt als Vorläufer der Buchdruckerkunst betrachtet werden?* (I: *Centralbl. f. Bibl.-wesen,* Jahrg. 12, 1895, s. 201—266.) — Campb. Dodgson, *Catalogue of early german and flemish woodcuts... in the British Museum,* Introduction to Pt. I. Lond. 1903. — P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten.* Berl. 1905.

logien funnit ett adekvat uttryck för just den art af bildtryck, som här närmast skall sysselsätta oss: de små på endast ena sidan af bladet tryckta helgonbilderna. Tekniken i reliefsnittet består i att partierna mellan de tecknade linjerna utskäras eller bortmejslas, så att bilden står på stocken eller plattan i relief med upphöjda kanter. Den upphöjda ytan förses med trycksvärta och aftryckes på papper. Det äldsta tillvägagångssättet vid tryckningen bestod nog i att med ett enkelt handtryck pressa den upp- och nedpåvända stocken mot papperet (»Pressdrucke» enligt Lippmann), sedan öfvergick man till att lägga det fuktade papperet på själfva stocken eller plattan och medelst en borste eller rifvare afdraga eller afklappa bilden på detta. Dylika »Reiberdrucke» äro i regel något otydliga, ofta dubblerade och uppvisa en brunaktig färgton. Efter boktryckarkonstens uppfinning trycktes naturligtvis reliefsnitten äfven i bokpress. Vid kopparsticket är tekniken den rakt motsatta. Här uppstår bilden af de i kopparplattan ingraverade, fördjupade linjerna, hvilka vid plåtens bestrykning med färg och därpå följande rengöring hålla kvar färgen.

Redan vid slutet af 1200-talet omnämnas spelkort i Italien, i Tyskland är däremot år 1377 det första autentiska datum för kortspelets införande. Mot slutet af 1300-talet och början af det följande århundradet stegrades passionen för kortspel så våldsamt, att det i flera tyska städer måste förbjudas; äfven i Spanien utfärdades år 1387 ett edikt mot detsamma. De första spelkorten voro målade för hand eller också utförda med schabloner, men man torde rätt tidigt hafva begagnat sig af ett mekaniskt förfarande till deras mångfaldigande. Så upptager en kortmålare, »pittor di naibi», i Florens år 1430 i sin skattedeklaration stockar af trä för spelkort och helgonbilder som sin egendom; år 1441 utfärdas förbud af rådet i Venedig för import af utländska »carte e figure stampide». Mot midten af 1400-talet nämnes särskildt Ulm som centrum för tillverkning och export af spelkort, hvaraf enligt uppgift i en gammal krönika stora mängder fatvis försändes till Italien och Sicilien. Det äldsta i trä skurna kortspel, som man nu känner, torde dock icke vara äldre än omkr. år 1460, då däremot de eleganta spelkort, som stuckits i koppar af den s. k. »Meister der Spielkarten», kunna dateras till början af 1440-talet.

Vallfärderna hafva varit af stor betydelse för en annan sida af bildtrycket, nämligen de små blad, som populärt kallades »Heiligen», »Helgen». De innehöllo bilder af skilda helgon med deras attributer, bibliska framställningar, såsom bebådelsen, Kristi födelse, korsfästelsen och andra scener ur passionshistorien, hvilkas naiva återgifvande tilltalade det fromma sinnet. Vandringar till de orter, där martyrerna lidit och där mirakler skedde, voro redan brukliga under 1300-talet, men blefvo under det följande seklet än mera populära, sedan påfven Bonifacius IX (1389—1404) utsträckt rättigheten att utdela aflat till andra kyrkor än i Rom. De första vallfartsorterna af betydenhet i Tyskland blefvo Köln och München. Liksom spelkorten voro äfven de äldsta helgonbilderna målade för hand, tills den stora efterfrågan

äfven här framtvang ett mekaniskt framställningssätt. Det var särskildt på vallfartsorterna och vid större kyrkliga fester som de små bildtrycken, hvilka alltid voro för hand kolorerade, funno sin största omsättning. Pilgrimerna förvärfvade dem dels som minnen från vallfärden, dels som underpant på den därmed förbundna aflaten. De tjänade äfven som amuletter eller som prydnadsföremål: de större bladen upphängdes på väggarna, de mindre gömdes i bönböckerna. Man plägade äfven smycka böcker och handskrifter genom att inklistra dylika blad på pärmarnas insidor, på tomma blad eller som ersättning för de dyrbara miniatyrerna. Det är i synnerhet denna omständighet vi hafva att tacka, att ett, om än obetydligt antal af dessa bilder, så värdefulla ur både konsthistorisk och kulturhistorisk synpunkt, blifvit bevaradt till vår tid.

De äldsta reliefsnitten torde datera sig från början af 1400-talet. Vid denna datering har man hufvudsakligen hållit sig till bildernas stil under jämförelse med målningar eller handteckningar och miniatyrer i daterade manuskript. Papperet och koloreringen hafva icke visat sig äga någon vidare betydelse för dateringen, däremot har de handskrifters ålder spelat en viss roll, i hvilka man funnit dessa blad. På några få finnas äfven årtal utsatta, men dels är dessas äkthet omtvistad, dels hänföra de sig vanligen till någon viss historisk eller kyrklig tilldragelse. Senare forskningar (Campbell Dodgson) hafva emellertid ådagalagt äktheten af såväl årtalet 1423 på det bekanta Christoforus-träsnittet från klostret Buxheim, nu i John Rylands Library i Manchester, liksom äfven af det ännu äldre madonnaträsnittet i Bruxelles med datum 1418. De äldsta träsnitten torde uteslutande hafva tillverkats i klostren af munkar eller lekbröder; först mot midten af 1400-talet råkade äfven denna art af bildtrycket i händerna på yrkesmässiga utöfvare, de s. k. »Heiligendrucker», »Briefmaler» eller »Briefdrucker». I klostren fortsattes likväl tillverkningen af dessa bilder århundradet ut och äfven senare.

Den äldsta gruppen träsnitt brukar nu sättas till omkr. 1400—1425 och är otvifvelaktigt af tyskt ursprung. Den karakteriseras af en viss trecento-stil, som äfven utmärker tyska skulpturer och målningar från denna tid. Figurerna äro runda, men slanka och något lutande; ansiktena äro runda med raka näsor och sneda ögon; håret är långt och rakt; klädernas långa veck afslutas nedtill i stora öglor, som likna nålögon; teckningen är begränsad till konturer utan schattering; linjerna äro tjocka och bakgrund saknas. Den andra gruppen (1425—50) utmärker sig för finare och jämnare linjer; schattering förekommer emellertid först mot århundradets midt; vecken på klädnader och draperier afslutas ej med de karakteristiska öglorna, utan med skarpa, hakliknande hörn. Kompositionen blir rikare på handling och figurer, hvilket återigen nödvändiggör en bakgrund och frångående af enbart konturteckning.

Genom att bildtrycket vid denna periods slut öfvergick till handtverk, inträdde härefter ett visst förfall; »brefmålarna» tillverkade hela serier af bilder, som voro rent schematiska och groft och okonstnärligt utförda. Med 1480-

talet äger åter ett uppsving rum, som kan sättas i samband med den konstnärliga bokillustrationens uppkomst och utveckling ur de s. k. blockböckerna.

De i denna publikation reproducerade Birgitta-bladen, till hvilka jag fogat de få kända, på hvilka hennes dotter Katherina afbildas, oftast tillsammans med Birgitta, höra nästan alla till den senare hälften af 1400-talet, de flesta till perioden 1480—1500; i blott några enstaka fall föreligga äldre träsnitt. Med undantag af några sena nederländska blad, som äro stuckna i koppar, äro öfriga Birgitta-bilder träsnitt.

Af antalet till vår tid bevarade Birgitta-blad framgår det tydligt, att det svenska helgonet under senare hälften af 1400-talet varit mycket populärt. Schreiber upptager i sin Manuel[1] icke mindre än 35 träsnitt, på hvilka Birgitta förekommer, oftast ensam, men äfven tillsammans med andra helgon, såsom den hel. Alto, Katherina, m. fl. Så populära helgon som Gregorius och Hieronymus förekomma i detta verk endast resp. 41 och 47 gånger. Det är visserligen sant, att de sista årtiondenas forskningar bragt i dagen flera nya blad, men detta gäller lika mycket Birgitta som öfriga helgon.

Birgittas popularitet står i samband med de många kloster af hennes orden, som under 1400-talet grundlades från moderklostret, särskildt i Tyskland och Nederländerna. Af de tyska är det framför allt de tre bayerska birgittinklostren i Gnadenberg, Maihingen och Altomünster, som spelat en viktig roll i det birgittinska bildtryckets historia; på annat ställe får jag tillfälle att närmare ingå härpå. Så mycket torde redan nu kunna sägas, att en stor del af de till vår tid bevarade Birgitta-träsnitten stå i samband med dessa kloster och för deras räkning tillverkats i Augsburg och Nürnberg. Af de nederländska birgittinklostren har samma roll, om än i mindre grad, spelats af Marienthron i Dendermonde, Marienwater nära 'sHertogenbosch och Marienstern i Gouda. Vadstena kloster har äfven haft sin stora betydelse för Birgitta-bildtrycket, ehuru denna mera faller på den rena bokillustrationens område, genom den stora i Lübeck år 1492 af Bartholomaeus Ghotan tryckta upplagan af revelationerna, hvilken ombesörjdes af två från Vadstena utskickade munkar, Petrus Ingemari, sedermera generalkonfessor, och lekbrodern Gerhardus, som var tysk till börden och enligt Vadstenadiariet en »bonus pictor»; han dog i Vadstena den 12 nov. år 1515. Klemming har antagit, att de praktfulla träsnitt, som illustrera Lübeckupplagan, härstamma från denne Gerhardus, »qui novit sculpere et depingere», och till denna åsikt har A. Lindblom[2] i en nyligen offentliggjord uppsats anslutit sig. A. Romdahl[3], som behandlat

[1] *Manuel de l'amateur de la gravure sur bois et sur métal au XVe sièle,* T. 2—3. Berlin 1892—93. — Af de 35 Birgitta-träsnitten måste dock några utgå, enär de beskrifvits två gånger.

[2] *Den heliga Birgittas uppenbarelser illustrerade i medeltidskonsten.* I: *Ord o. bild,* 1915, s. 513—529.

[3] *Illustrationerna i Stefan Anders lågtyska bibel af år 1494 och andra Lübeckerträsnitt.* I: *Allm. Sv. boktr.-förenins Meddel.,* 1905, s. 95—99. — På tyska i *Zeitschr. f. Bücherfreunde,* Jahrg. 9 (1905/06), S. 391—398.

denna fråga i samband med de berömda illustrationerna i Arndes lågtyska bibel af år 1494, hvilka han särskilt i en bättre och en sämre grupp, är af annan mening. Han anser, att Birgitta-träsnitten äro utförda i Lübeck af mästaren till den sämre träsnittsgruppen i bibeln eller af någon till dennes skola hörande konstnär. Gerhardus roll har väl endast bestått i att öfvervaka det illustrativa arbetet och efterse, att det fullbordades i enlighet med Vadstena klosters traditioner. I sin egenskap af träsnidare har han möjligen också deltagit i det rent tekniska arbetet. Om han i Vadstena skurit några andra Birgitta-träsnitt, kan icke nu med säkerhet sägas; jag får tillfälle att närmare vidröra denna fråga vid reproduktionen af ett litet från Vadstena kloster härstammande träsnitt, som afbildar Birgitta och hennes åtta barn. Från träsnitten i den Ghotanska Birgitta-upplagan, hvilka kopierats i senare upplagor af revelationerna, har mången »Briefmaler» under 1400-talets allra sista år hämtat förebilder till sina blad. De stora Birgitta-träsnitten i 1492 års upplaga, delvis sammansatta af flera stockar, hafva äfven blifvit tryckta särskildt för sig, utan text på den andra sidan, för att användas som »Einzel-Formschnitte». I Nikolaikyrkans bibliotek i Flensburg har jag nämligen funnit exemplar af träsnitten vid 3:dje bokens början (4 ex.) och vid början af bok 6 (3 ex.), inklistrade som prydnader i pärmarna af en latinsk bibel i sex delar med Nicolaus de Lyra's utläggningar. Äfven i en Vadstena-handskrift i Kungl. biblioteket, den bekanta »Jomfru Maria Yrtegardher», skrifven år 1510, sitter det stora träsnittet vid början af Regula salvatoris inklistradt på ett tomt blad, äfven detta träsnitt anopistografiskt, dessutom koloreradt och försedt med inskriptioner.

För de attribut och vapen, som pryda de här publicerade träsnitten, redogöres i respektive beskrifningar. Vid utgifningen har jag funnit det lämpligast att icke vidtaga vare sig någon kronologisk anordning eller någon gruppering ur ämnessynpunkt, detta för att förläna största möjliga omväxling åt de enskilda fasciklarna. En sammanfattande öfversikt med register skall lämnas i sista fascikeln, när hela det material, som jag under upprepade forskningar i skilda utländska bibliotek, museer och andra samlingar hopbragt, föreligger färdigtryckt.

Under dessa forskningar har jag haft en stor nytta af Schreiber's ofvan nämnda Manuel, ehuru det vid den närmare granskning, jag underkastat hans förteckning på Birgitta-träsnitt, visat sig, att den flerstädes är felaktig och bristfällig. De få i Kungl. biblioteket befintliga bladen, hvaraf några sitta inklistrade i handskrifter från Vadstena kloster, hafva beskrifvits af Klemming[1], som äfven på detta område visat sitt intresse och sin påpasslighet att göra värdefulla nyförvärf för bibliotekets Birgitta-samling. Universitetsbiblioteket i Upsala har på sista tiden lyckats förvärfva två sällsynta Birgitta-träsnitt. En annan publikation, som blifvit oumbärlig vid studiet af bild-

[1] *Birgitta-Literatur*, s. 89—94. (I: *Kongl. Bibliotekets Handlingar*, 6, 1884.)

trycket, är den af Paul Heitz i Strassburg under medverkan af skilda lärde, konsthistoriker och biblioteksmän, utgifna samlingen *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts,* som redan omfattar 41 band och innehåller mästerligt utförda reproduktioner af »Einzelformschnitte» och kopparstick i skilda, förnämligast tyska och österrikiska samlingar. Några Birgitta-blad, delvis unika, hafva reproducerats i denna samling; då min föreliggande publikation åsyftar att i sig upptaga alla hittills kända blad, på hvilka Birgitta och Katherina afbildas, har det naturligtvis ej kunnat undvikas, att några af Heitz redan publicerade blad ånyo faksimilerats för min samling. Det faller af sig själft, att hänvisningar blifvit gjorda i hvarje särskildt fall till de publikationer, Heitz'ska och andra, i hvilka Birgitta-blad förut blifvit beskrifna eller reproducerade, detta också därför, att det är min afsikt att söka lämna en så fullständig bibliografisk förteckning som möjligt äfven på alla kända exemplar af dessa sällsynta blad.

Pl. I.

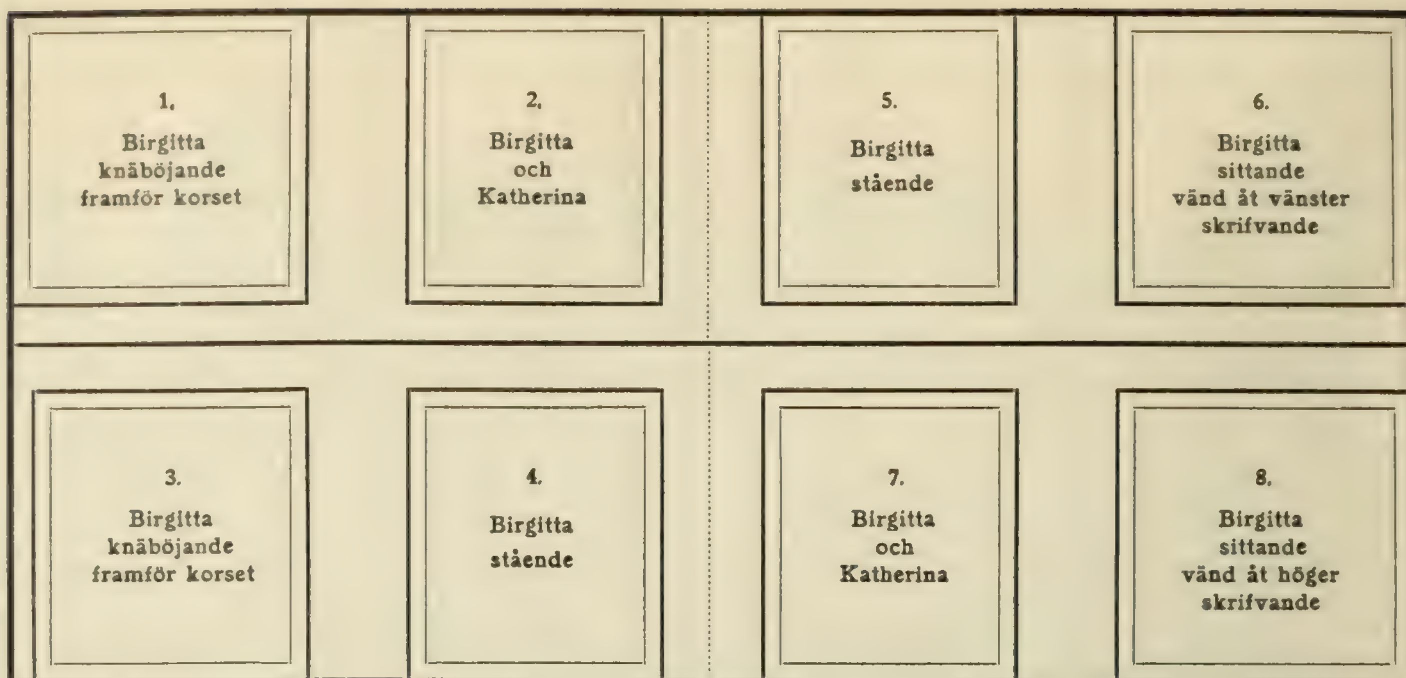
Åtta Birgitta-framställningar, däraf två äfven med Katherina, skurna i en enda trästock, mätande 258×358 mm. Tillskrifvas den s. k. »Pflanzenwuchsmeister» i Augsburg. Omkr. 1487. — Schreiber 1285 + Baumeister 53—56.

F FLERA SKÄL har det synts mig lämpligt att börja denna publikation med det här reproducerade bladet, innehållande icke mindre än åtta bilder af Birgitta, hvilka blifvit aftryckta eller rättare afklappade från ett enda träblock. Det åskådliggör nämligen på ett förträffligt sätt, huru den tidens »Heiligendrucker» gingo tillväga för att åstadkomma serier af träsnitt, de må nu röra sig kring ett och samma helgon, som här är fallet, eller flera, eller också afbilda andra sammanhängande religiösa framställningar. De gjorda afdragen skuros naturligtvis sedan i sär, och de enskilda bilderna kolorerades för hand.

Hela bladet är omgifvet af en tjock rand; på midten går en smalare linje, som skiljer de fyra öfre bilderna från de undre. Hvarje särskild bild är omgifven af en dubbel ram, som delvis bildas af den nämnda, tjocka linjen, som kantar hela bladet. Bilderna i den undre raden hafva samma ämnen och i stort sedt samma komposition, ehuru i förminskad skala (ca. 110 mm. i höjd, bredden varierar), som de öfre (ca. 120 mm. höga). Samma innehåll hafva nr 1 och 3, 2 och 7, 5 och 4, 6 och 8. Bilderna fördela sig enligt omstående schema.

Detta blad finnes ingenstädes bevaradt i sin helhet: vänstra halfvan finnes i kopparstickskabinettet i Berlin, den högra i Kungl. Biblioteket i Stockholm och i de Oettingen-Wallerstein'ska samlingarna i Maihingen, här emellertid ituskuren. Föreliggande faksimile är därför en reproduktion efter de båda

halfvorna i Berlin och Stockholm. Såsom af det suddiga, dubblerade trycket och af den matta, bruna färgtonen framgår, äro dessa exemplar icke tryckta i bokpress, utan hafva medelst en borste eller något annat verktyg, »Reiber», afklappats eller afrifvits från trästocken. Flera handkolorerade exemplar af de enskilda bilderna finnas emellertid, som genom tydliga konturer visa, att trästocken äfven passerat genom en bokpress. Stocken synes dessutom hafva varit i så flitigt bruk, att vissa partier blifvit skadade och måst upphjälpas, hvarigenom man till och med kan urskilja varianter af vissa bland bilderna. För dessa liksom för de särskilda framställningarna skall jag redogöra vid beskrifningen af de kolorerade exemplar, som kommit till min kännedom och som likaledes här skola reproduceras. Af vissa blad i denna tydligen rätt populära serie förekomma äfven kopior och repliker, såsom i denna fascikel pl. III. I det följande lämnar jag endast en kortfattad uppräkning af de åtta träsnitten med några nödvändiga litteraturhänvisningar.

Schreiber 1285. Lehrs 92.	1. Birgitta knäböjande framför den korsfäste Kristus. Schreiber 1295. 2. Birgitta och Katherina. Schreiber 1311 = 1313. 3. Som 1; utan språkband. Schreiber 1306 = 1307. 4. Birgitta stående med bok och kors. Schreiber 1300 = 1305.
Baumeister, I, Taf. 53–54, 55–56.	5. Som 4. Schreiber 1297. 6. Birgitta skrifvande, vänd åt vänster. Schreiber 1293 = 1294. 7. Som 2. Schreiber 1312. 8. Birgitta skrifvande, vänd åt höger. Schreiber 1303 = 1304.

Schreiber[1] tillskrifver dessa träsnitt en anonym i Augsburg omkr. 1478—1495 verksam mästare, som han på grund af den yppiga vegetationen på marken

[1] W. L. Schreiber, *Holzschnitte aus dem letzten Drittel des 15. Jahrh. in der Kgl. Graphischen Sammlung zu München*, Bd II (1912), s. 23 f. — Schreiber beskrifver här nr 1297, 1312 och 1313 i sin *Manuel*, hvilka blad han grupperar tillsammans med nr 1283 och 2923. Jag återkommer senare till dessa träsnitt.

i vissa blad döpt till »Pflanzenwuchsmeister». Första gången träsnitt af denne mästare kunna påvisas är i Anton Sorgs i Augsburg år 1478 tryckta »Seelentrost» (Hain *14582). Dateringen af de enskilda Birgittaträsnitten varierar emellertid betydligt hos Schreiber, men synes närmast röra sig omkr. år 1495 (1490, 1495—1500). Andra författare visa mer försiktighet vid dateringen, så sätter Lehrs dessa träsnitt till senare hälften af 1400-talet och Baumeister till tiden mellan 1480 och 1500.

De på dessa bilder förekommande fyrdelade sköldarna med de bayerska rutorna och det pfalziska lejonet lokalisera dem till något af de tre bayerska birgittinklostren, Gnadenberg, Maria-Maihingen eller Altomünster. Det af Schreiber nämnda klostret Kirchheim (a. a., s. 23), på hvars beställning han anser dessa blad hafva blifvit utförda, är emellertid icke ett birgittinkloster utan ett cisterciens-nunnekloster, ehuru det i likhet med Maria-Maihingen var ett af huset Oettingens stiftelser. Gnadenberg var det äldsta af de tre bayerska birgittinklostren, stiftadt redan år 1426 och beläget i Oberpfalz; Maria-Maihingen eller Maria-Mai i Ries stiftades år 1472, men invigdes först 1481; det förutvarande benediktinklostret Altomünster togs däremot icke i besittning af birgittinorden förrän år 1497. Såväl Gnadenberg som Altomünster äro Wittelsbach'ska stiftelser. I Gnadenberg hölls år 1487 ett stort generalkapitel, hvarvid representanter såväl från moderklostret i Vadstena som från de flesta utländska birgittinkloster infunnit sig. Vid detta tillfälle torde vallfärderna till det berömda klostret hafva tilltagit i lifaktighet, och det är icke otänkbart, att den här beskrifna serien af Birgitta-blad enkom utförts för detta tillfälle. Den stad, som låg närmast Gnadenberg, var emellertid Nürnberg, lika rik som någonsin Augsburg på Briefmaler och Heiligendrucker. Ett med säkerhet i denna stad utfördt Birgittaträsnitt från år 1481 beskrifves i denna fascikel, pl. IV. Jag är därför böjd att tro, att dessa åtta träsnitt snarare utförts af en mästare i det närbelägna Nürnberg, såvida de icke kunnat förfärdigas af någon i träsnideriets konst förfaren munk i själfva klostret Gnadenberg. Jag vill blott i förbigående nämna, att bland munkarna i detta kloster påträffar man en broder med det i 1500-talets bokillustrationshistoria välbekanta namnet Springinklee.[1] Såväl Schreiber som andra forskare, såsom Baumeister, Essenwein, Gugenbauer, m. fl., hänföra emellertid, som det synes utan tvekan, dessa blad till Augsburg.

Utom det bayerska vapnet, som förekommer nedtill i högra hörnet på bilderna 3, 5, 6, 7 och i det vänstra hörnet på nr 4, finnes på alla träsnitten ännu en vapensköld. Denna är styckad från höger till vänster och innehåller

---

[1] Binder, *Geschichte der bayerischen Birgitten-Klöster* (1896), s. 68, not *.

ett upprättstående lejon, vändt åt vänster (allt i heraldisk mening). Detta vapen har tolkats olika af olika författare, flera hafva tagit det för det *pfalziska* vapnet, andra för stiftet *Bambergs*, andra åter för det *svenska riksvapnet*. Den riktigaste tolkningen torde vara, att det är identiskt med Ulf Gudmarssons vapen, hvilket också fördes af hans maka Birgitta under hennes vistelse i Italien. Lagman Ulf i Nerike räknade släkt med folkungarna och Birgittas furstliga frändskap antydes på flera framställningar genom en på marken liggande krona. Hon går äfven ofta under benämningen »principissa» eller »ducissa Nericie» eller »regni Svecie».

Exemplar.

1. **BERLIN: Kgl. Kupferstichkabinett.** Vänstra halfvan med bild 1—4 = Schreiber 1285: 1295, 1311 = 1313, 1306 = 1307, 1300 = 1305. Schreibers delvis oriktiga uppgifter under nr 1285 bero på sammanblandning med de fyra framställningarna på träsnittets andra hälft. — Lehrs 92.
2. **STOCKHOLM: Kungl. Biblioteket.** Högra halfvan med bild 5—8 = Schreiber 1297, 1293 = 1294, 1312, 1303 = 1304. Intet vattenmärke.
3. **MAIHINGEN: Sammlungen des Fürstl. Hauses Oettingen-Wallerstein.** Högra halfvan ituskuren med nr 5—6 på det ena bladet, 7—8 på det andra, afbild. af Baumeister-Heitz, *Formschnitte des 15. Jahrh. in den Sammlungen des Fürstl. Hauses Oettingen-Wallerstein zu Maihingen*, Bd I (1913), Taf. 53—56. På detta blad finnes ett äfvenledes af Baumeister (s. 16) reproduceradt vattenmärke, en krona, hörande till gruppen 4941—4946 hos Briquet. Dessa vattenmärken äro emellertid alla betydligt yngre; några af dem kunna påvisas på i Schwaben tillverkadt papper

Pl. II.

Birgitta knäböjande framför Kristus på korset.

[Jfr pl. I: 1.]

Koloreradt träsnitt af »Pflanzenwuchsmeister» i Augsburg omkr. 1487. 122×84 mm. — Klemming, s. 92. Schreiber 1295.

RAMFÖR den korsfäste Kristus ligger Birgitta till vänster på knä med hopknäppta händer. Frälsarens törnekrönta hufvud är omgifvet af en dubbel nimbus; kring hans höfter är ett skynke viradt, hvaraf en flik fladdrar ut åt höger. Öfver det Tau-formade korset är en liten tafla med inskriptionen INRI anbragt. Birgitta är klädd i änkedok och vid mantel. Äfven hennes hufvud är omgifvet af en dubbel nimbus, i hvilken S birgitta läses. Vid hennes mun befinner sig ett uppåt gående språkband med orden Her erbarm dich vbe’ vns. Mellan korsets fot och Birgitta sticker öfre delen af hennes pilgrimsstaf fram, på hvilken ränseln hänger; därintill Birgittas, s. 3 f., beskrifna vapensköld. Till höger om denna synas konturerna af en annan vapensköld, som troligen innehållit det bayerska vapnet, men utplånats. Träsnittet omgifves af en dubbel rand och torde, oaktadt vissa smärre, troligen på koloreringen beroende olikheter, vara ett bättre afdrag af den rätt suddiga första bilden på pl. I.

Enligt Schreiber är detta blad en kopia af nr 1296 i hans *Manuel,* där båda vapnen finnas. Vid en närmare undersökning måste man emellertid ställa sig tveksam till detta Schreibers antagande, äfven om svårigheter möta att förklara saknandet af den Wittelsbach'ska skölden på originalet. Troligen föreligger bladet här i ett sent aftryck, som tagits, när stocken en tid varit i så flitigt bruk, att den på vissa ställen blifvit skadad. Schreiber 1296 afviker äfven genom andra detaljer, bland annat i legenderna, där den felaktiga formen S. birgrita står för S. birgitta.

Det kan vara tvifvelaktigt, om konstnären med denna bild afsett att illustrera någon särskild af Birgittas uppenbarelser. Den korsfäste Kristus

intog ju ett betydande rum i hennes tankevärld, och redan vid tio års ålder lär hon enligt legenden efter att hafva åhört en predikan om Kristi lidandes historia i en syn om natten hafva sett »Christum quasi eadem hora crucifixum». På titelbladet till flera af de tryckta upplagor af de apokryfiska femton böner, som Birgitta säges hafva uttalat framför krucifixet i kyrkan San Paolo fuori le mura, afbildas hon knäböjande framför ett krucifix, placeradt på eller vid sidan af ett altare. Enligt Olaus Magnus i det illustrerade prospekt, »Memoriale effigiatum», som han år 1556 utskickade från Rom för sin tillämnade upplaga af Birgittas revelationer, tryckt följande år, skall Birgitta hafva författat dessa böner i Alvastra fyra år efter sin mans död. När hon så bad dem »Ad Crucifixum in S. Paulo», som rubriken i prospektet, s. 4, lyder, talade krucifixet till henne och utlofvade rika belöningar åt dem, som bådo dessa böner. Den i prospektet här intagna illustrationen visar Birgitta knäböjande framför den korsfäste, men ute på bara marken (se afbildn., s. 8) och icke i kyrkans krypta, alltså en framställning identisk med den på vårt här afbildade träsnitt.

I en uppenbarelse, som beskrifves i revelationernas bok 4: kap. 70, skildrar jungfru Maria för Birgitta Kristi korsfästelse. I Lübeck-upplagan 1492 af revelationerna illustreras denna uppenbarelse af en hela sidan upptagande korsfästelsebild med Maria och Johannes vid korsets fot. Ad. Anderberg har i inledningen till sina *Studier öfver skånska triumfkrucifix* (1915), s. 11 f., aftryckt den fornsvenska versionen af denna uppenbarelse, alldenstund han på grund af den detaljerade, i ett synnerligen realistiskt och färgrikt språk hållna beskrifningen anser, att Birgitta vid nedskrifningen varit influerad af ett 1300-talskrucifix med den då vanliga typen af den lidande Kristus. Emellertid är det föga troligt, att Pflanzenwuchs-mästarens träsnitt hänför sig till denna uppenbarelse, snarare då till Birgittas nyssnämnda böner, som utkommo i talrika upplagor redan vid slutet af 1400-talet.

Exemplar.

1. **STOCKHOLM: Kungl. Biblioteket.** Vänstra kanten är något förskuren, så att bladets bredd endast utgör 79 mm. På baksidan i rödt skrifven medelhögtysk text från början af 1500-talet, hvaraf framgår, att det lilla bladet ursprungligen suttit inklistradt i en sydtysk bönbok. Det är för hand koloreradt i gult, rödt, rödbrunt, ljusrödt och blått. Sköldens undre fält är blått, det öfre rödt. Birgittas mantel är rödbrun, klädningen blå, växterna på marken äro färglagda i gult, rödt och blått. Detta exemplar är beskrifvet af Klemming, s. 92.
2. **UPSALA: Univ.-Biblioteket.** För några år sedan förvärfvade detta bibliotek från Ludw. Rosenthals antikvariat i München ett fullständigt, vackert bibehållet exemplar af detta blad. Koloreringen är nästan densamma som på Kungl. Bibliotekets exemplar, ehuru färgerna icke äro fullt så mörka.
3. **MÜNCHEN: Kgl. Graphische Sammlung.** Enligt Schreiber 1295 är detta exemplar koloreradt i mörkgrått, cinober, grönt och gult.

S brigitta

AD CRUCIFIXUM IN S. PAULO.
[1556.]

Pl. III.

Birgitta stående med ett kors och en bok i händerna.

[Jfr pl. I: 5.]

Koloreradt träsnitt, kopia på pl. I: 5 af Pflanzenwuchsmeister i Augsburg, omkr. 1487. 114×66 mm. Klemming, s. 91.

PPÅ en med yppig grönska bevuxen terräng står Birgitta, klädd i änkedok och vid mantel. En dubbel nimbus med inskriften . Sancta birgitta . omger hennes hufvud. I den högra handen håller hon ett kors, i den vänstra en bok. Korset är af en egendomlig form, närmast ett s. k. klöfverbladskors med den nedre armen förlängd i en spets eller ett handtag, så som brukligt var vid de s. k. processionskorsen. Enligt en gammal källa skulle detta handtag utgöras af en spik från Kristi kors. På korsets midt synes en oval eller medaljong, som på andra liknande Birgittaframställningar ofta är prydd med en bild af korsfästelsen. Vid Birgittas fötter ligger en krona, utmärkande hennes furstliga härkomst. I vänstra hörnet, tätt vid kronan, är hennes vapensköld placerad, i det högra hörnet befinner sig den rutade bayerska skölden.

En noggrann jämförelse mellan det här afbildade lilla bladet och motsvarande Birgitta-framställning pl. I, nr 5, ger genast vid handen, att det förra är en ytterst väl gjord kopia eller öfverföring på ny trästock af den ursprungliga bilden. Det är endast omgifvet af en enkel rand, korsets skaft är här längre, skuggningen på det öfver vänstra axeln nedfallande doket betydligt mera detaljerad och finare, liksom öfverhufvud taget alla linjer på det nya träsnittet framträda långt skarpare; vänstra handen är vidare helt olika formad, vapensköldarna och kronan stå något högre öfver marken än i originalet, o. s. v.

Detta blad är därför ur rent teknisk synpunkt af största intresse; det erbjuder i det enda nu kända exemplaret också ett första afdrags hela friskhet. Hvar denna kopia blifvit utförd, om i Nederländerna, som den holländska handskrift, hvari det enda kända exemplaret blifvit funnet, skulle kunna tyda på, eller i Tyskland, kan icke afgöras.

Exemplar.

STOCKHOLM: Kungl. Biblioteket. Exemplaret har suttit inklistradt i en holländsk handskrift, innehållande bl. a. en öfversättning till detta språk af »Sermo angelicus». Handskriften förvärfvades år 1867 från antikvarien M. Nijhoff i Haag. Träsnittet är koloreradt i rödt, blått, gult, brunt, grått och grönt. Att observera är den vänstra vapensköldens kolorering i de svenska färgerna, i det att det vänstra fältet är gult, det högra blått, öfre delen af lejonet gul, den undre blå. Under bilden står handskrifvet i rödt: Sufter anthonia. — Exemplaret i München, Kgl. Graph. Samml. (Schreiber 1297), är lika med Pl. I:5.

Sancta birgitta

Pl. IV.

Den hel. Birgitta skrifvande, vänd åt vänster, med knäböjande munk framför sig; i de fyra hörnen vapensköldar.

Träsnitt af monogrammist n *(?) eller »Meister der Meinradlegende» i Nürnberg. 1481. 177×141 mm. — Schreiber 1290 = 3495. Campbell Dodgson A 73.*

IRGITTA, sittande i en gotisk länstol med snidade stöd, skrifver i en på en pulpet uppslagen bok. I pulpeten finnes ett öppnadt skåp, i hvilket böcker ligga. Såväl stolen som pulpeten äro placerade på en upphöjning med utsirade kanter. Birgitta är klädd i ordensdräkt med en dubbel nimbus kring hufvudet. Bakom henne på stolens säte står en ängel med långa, smala vingar, som stöder sin vänstra hand på hennes skuldra och hviskar i hennes öra. Framför pulpeten knäböjer en munk i birgittinernas ordensdräkt med prästmunkens kors på sin kåpa och med till bön hopknäppta händer. Ett språkband utgår från hans hufvud med följande inskrift: O pater de celis miserere nobis. Bakom Birgitta står hennes pilgrimsstaf med hatt och ränsel, trädd genom en på marken liggande krona. På hatten synes ett fyrkantigt märke med Kristushufvudet; på brättet ett annat pilgrimsmärke, troligen en mussla eller snäcka.

Rakt ofvanför Birgitta sväfvar den hel. Ande i dufvoskepnad, kommande ur moln, genom hvilka solstrålar bryta sig fram. Till vänster, likaledes i stiliserade moln, uppenbarar sig Gud Fader, bärande Kristi genomborrade kropp, till höger jungfru Maria med Jesusbarnet.

I de fyra hörnen hafva vapensköldar placerats. Den öfverst till vänster innehåller ett upprätt gående lejon i ett odeladt fält. Enligt hvad ofvan vid beskrifningen af pl. I anförts torde detta vapen vara identiskt med Ulf Gud-

marssons också af Birgitta förda vapen. Skölden afbildas än styckad (från höger till vänster), än ginstyckad, d. v. s. tvärtom, samt, liksom här, äfven ostyckad. Vapenskölden upptill i högra hörnet innehåller snedt från höger till vänster bokstäfverna SPQR, syftande på Birgittas långa uppehåll i Rom. Nedtill i vänstra hörnet står den rutade bayerska, i det högra hörnet den grefliga Oettingska vapenskölden. Midt på den upphöjning, på hvilken Birgittas stol är placerad, har Campbell Dodgson påpekat ett litet minuskel-n, som han anser vara den okände konstnärens monogram. Ehuru denna hypotes synes mig föga trolig, har jag dock ansett mig böra anföra den här.

Ängeln vid Birgittas sida torde ursprungligen symbolisera det tillfälle, då Birgitta nedskref den s. k. Sermo Angelicus eller Ängelens diktamen, som innehöll de 21 lektier, hvilka ingingo i nokturnen i Vadstenanunnornas veckoritual och af hvilka tre lästes för hvarje dag i veckan. I prologen till Sermo Angelicus berättas, huru Birgitta i Rom, när hon var tveksam om hvilka lektier nunnorna skulle läsa i det kloster, som hon på Kristi befallning skulle grundlägga i Sverige, fick en uppenbarelse af Frälsaren, i hvilken han sade till sin brud: »Ego mittam tibi angelum meum, qui lecturam in matutinis legendam per moniales in monasterio tuo ad honorem virginis matris mee tibi reuelabit: et ipse eam tibi dictabit. Et tu scribe illam, prout ipse tibi dixerit». Ängeln torde sedermera hafva öfvergått till att blifva enbart ett attribut, som hänsyftar på revelationernas gudomliga ursprung i allmänhet, »revelationes coelestes», »liber a deo inspiratus et divinitus reuelatus».

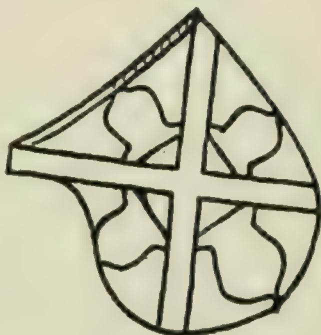
Detta träsnitt utgör titelbilden till den i Nürnberg hos Conrad Zeninger år 1481 tryckta tyska upplagan af *Onus mundi ex revelationibus S. Birgittae a Joh. Tortsch compilatum,* hvars tyska titel är *die Bürde der Welt* (Hain *12013). Exemplar finnas bl. a. i Kungl. biblioteket, Stockholm (nr 221) och i Upsala universitetsbibliotek (nr 330). Träsnittet är beskrifvet af Schreiber 1290 och 3495. Denna Birgittabild torde emellertid äfven hafva försålts särskildt för sig; enstaka kolorerade exemplar hafva nämligen anträffats i följande bibliotek:

1. **LINZ: K. K. Studienbibliotek.** Ett mycket def. ex., afbildadt af Gugenbauer-Heitz, *Kupferstiche und Einzelformschnitte des 15. Jahrh. in der k. k. Studienbibliothek zu Linz a. Donau* (1912), Taf. 23. Sitter i ett ex. af Biblia Latina, Venedig: Fr. Renner, 1483.
2. **LONDON: British Museum.** Beskrifvet af Campbell Dodgson, *Catalogue of early german and flemish woodcuts ... in the British Museum,* Vol. I (1903), s. 87 : A 73. Icke samtidig kolorering.
3. **MÜNCHEN: Kgl. Graph. Sammlung.** Defekt ex., beskrifvet af Schreiber 1290 och af honom reproduceradt i Schreiber-Heitz, *Holzschnitte aus dem letzten Drittel des 15. Jahrh. in der Kgl. Graph. Samml. zu München,* Bd. II (1912), Taf. 132.

SPQR
O pater de celis miserere nobis

Träsnittet är säkerligen samtidigt med själfva boken. Enligt Schreiber[1] lär *Bürde der Welt* 1481 ha bekostats af grefvinnan Magdalena af Oettingen, som »till år 1488 var abbedissa i birgittinklostret Kirchheim». Denna uppgift är emellertid ur flera synpunkter felaktig, såsom redan ofvan, s. 3, påpekats. Kirchheim hörde visserligen till huset Oettingens stiftelser, men var ett cisterciensnunnekloster. Magdalena af Oettingen ingaf sig i detta kloster redan 1438 och blef 1446 abbedissa; år 1502 dog hon. Sant är, att hon utöfvade stor välgörenhet mot klosterfolket i det af grefvarna af Oettingen grundade birgittinkonventet Maria-Maihingen (Maria-Mai) i Ries; bl. a. herbergerade hon en del af munkarna och nunnorna under klostrets uppbyggande. Sannolikt hänger tryckningen af *Bürde der Welt* och således också detta träsnitt tillsammans med invigningen af klostret Maria-Mai år 1481, hvarvid Barbara Gottschalkin valdes till abbedissa. Det på träsnittet förekommande Oettingska vapnet hänvisar detsamma utan vidare till Maria-Mai, och på beställning från klostret torde det säkerligen hafva blifvit utfördt i det närbelägna Nürnberg. Fr. J. Stadler har i sitt arbete *Michael Wolgemut und der Nürnberger Holzschnitt im letzten Drittel des 15. Jahrh.*,[2] s. 158 f., beskrifvit detta träsnitt och synes böjd att tillskrifva det den anonyme Nürnbergmästare, som han döpt till »Meister der Meinradlegende».

[1] Se nyss a. a., s. 23.
[2] *Studien zur deutschen Kunstgeschichte*, H. 161. Strassb. 1913.

Pl. V.

Birgitta med kors och staf mellan två träd.

Träsnitt. 85×65 mm. 1470-talet. — Schreiber 2934.

ELLAN två klippor med primitivt tecknade, nästan triangelformade träd, står den heliga Birgitta vänd åt höger på en gräsbevuxen mark. Öfver hennes klädning är en vid mantel kastad; hennes hufvud är beklädt med änkedoket och omgifvet af en enkel nimbus. I vänstra handen håller hon ett kors, i den högra en staf, här troligen abedissestafven, som är det attribut, hvilket plägar utmärka stiftaren eller stiftarinnan af en klosterorden. Korset har här form af ett Georgskors med den nedre armen liksom det vanliga romerska korset längre än de tre andra. Hela korset hvilar på ett handtag i likhet med processionskorsen; i korsets midt finnes en tom oval. Vid stafvens fot ligger kronan. Pfeiffer (se nedan) anser, att denna utgör en symbol på Birgittas afstående från sina ståndsrättigheter; den vanligaste tolkningen är emellertid, att den antyder hennes furstliga börd.

Till vänster om helgonet rakt under den ena klippan står en sköld med bokstäfverna SPQR (Q är af egenartad form, närmast likt siffran 9), till höger på samma sätt skölden med det upprättgående lejonet. Öfverst i högra hörnet uppenbarar sig den heliga jungfrun i bröstbild med Kristusbarnet. Träsnittet är omgifvet af en enkel rand.

Om detta träsnitts ålder äro meningarna delade. Schreiber sätter det så sent som mellan 1480 och 1490, då däremot Pfeiffer återigen daterar det till omkr. 1460; denne författare anser det dessutom vara af frankiskt ursprung. Af de endast genom parallella linjer åstadkomna träden att döma, som visa

likhet med trädformerna i vissa blockböcker (jfr I. Beth, *Die Baumzeichnung in der deutschen Graphik des XV. und XVI. Jahrh.,*[1] 1910, s. 22 ff. o. Fig. 46), torde väl denna Birgittaframställning riktigast datera sig från 1470-talet.

[1] *Studien zur deutschen Kunstgeschichte,* H. 130. Strassb. 1910.

Exemplar.

BAMBERG: Kgl. Bibliothek. Detta ex. sitter inklistradt i en inkunabel från år 1493, som ursprungligen tillhört franciskanklostret i Bamberg; det har dels beskrifvits af Schreiber 2934, dels reproducerats af Pfeiffer-Heitz, *Einzel-Formschnitte des 15. Jahrh. in der Kgl. Bibliothek Bamberg,* Bd II (1911), nr 10. Exemplaret är koloreradt i blått, grönt, rödt, brunt, gult och grått. Af gammal hand finnes följande anteckning bifogad träsnittet: Sancta Birgita vidua. Milleno tricenteno nonagintaque primo extat Birgitta per papam canonizata.

Pl. VI.

Birgitta och jungfru Maria knäböjande framför Jesusbarnet.

Sydtyskt träsnitt. 114×60 mm. 1480-talet. — Schreiber 1139 (1298).

ESUS-barnet ligger naket på marken på en liten bädd med en korsgloria kring hufvudet. Till vänster på bilden knäböjer den heliga jungfrun med korslagda armar; hennes hufvud omgifves af en dubbel nimbus; kring hennes mantel strålar en aureola. I högra hörnet knäböjer Birgitta med hopknäppta händer. Hon är klädd i dok och vid mantel öfver klädningen; kring hufvudet har hon en enkel nimbus. Bakom henne står pilgrimsstafven nedstucken i marken; på denna hänger hennes hatt och ränsel. Framför henne på marken står hennes styckade vapensköld med det upprättstående lejonet. I fonden synes ett bergigt landskap med en väg, hvilken leder till en byggnad, som skall föreställa staden Bethlehem.

Under bilden finnes följande text i två rader: da zaigt maīa ſ. birgita wie || ſie Jh's geboren hat ~

Detta träsnitt illustrerar en uppenbarelse, som Birgitta under sin pilgrimsfärd i det Heliga landet hade i Bethlehem och i hvilken jungfru Maria, enligt ett Birgitta i Rom i en annan uppenbarelse (skildrad i revelationerna, bok 7: kap. 1) gifvet löfte, visar henne, huru hon födde Kristus. Denna revelation är beskrifven i bok 7: kap. 21—22 och har följande öfverskrift: »Uisio quam habuit domina Birgitta in bethleem vbi virgo maria ostendit ei totum modum sui partus qualiter ipsa virgo promiserat eidem domine birgitte in roma antequam iret ad bethleem per quindecim annos . . .» I den ganska realistiska skildringen, som går ut på att Birgitta icke kunde se »quomodo vel in quo membro pariebat», hafva följande passager afseende på vår bild:

»statim vidi illum gloriosum infantem iacentem in terra nudum et nitidissimum cuius carnes mundissime erant ab omni sorde et immundicia». Och vidare: »Cum igitur virgo sensit se iam peperisse, statim inclinato capite et iunctis manibus cum magna honestate et reuerentia adorauit puerum et dixit illi: Bene veneris deus meus, dominus meus et filius meus». I det 22. kapitlet uppenbarar sig Maria åter för Birgitta, sägande, att hon nu hållit sitt för länge sedan gifna löfte att visa Birgitta, hur hon födde Jesus och att detta således icke tillgått »per modum communem».

A. Lindblom har i *Vägledning i afdelningen för kyrklig konst* i Östergötlands museum (Linköp. 1905, s. 40 f., nr 104, och sista pl.) påvisat, att detta motiv återkommer bland figurscenerna på altarbrunet till det stora antependiet från början af 1400-talet, som en gång prydde altaret i Linköpings domkyrka och som nu förvaras bland det nämnda museets textilier. (Afbildadt af O. Janse, *Medeltidsminnen från Östergötland,* 1907, fig. 71; födelsescenen ånyo af Lindblom, *Den heliga Birgittas uppenbarelser illustrerade i medeltidskonsten,* i *Ord o. bild,* 1915, s. 523.) Liksom på det här beskrifna träsnittet knäböjer jungfru Maria till vänster och Birgitta, iklädd nunnedräkt, till höger om Jesusbarnet, som ligger på marken i en aureola. I en sky upptill uppenbarar sig Gud Fader. Öfver den heliga jungfrun finnes ett språkband, som innehåller de ur revelationerna nyss citerade orden: »Beneveneris fili mi, dominus meus et deus meus». Enligt benäget meddelande af intendenten A. Romdahl i Göteborg förekommer samma motiv på bården till ett antependium från Vadstena klosterkyrka (afb. af Janse, a. a., fig. 75). Lindblom påpekar också (anf. art., s. 521), att första tablån på en målad altartafla från Lye kyrka på Gotland äfven afbildar denna uppenbarelse.

Exemplar.

1. UPSALA: Universitetsbiblioteket. Det här reproducerade exemplaret, koloreradt i gult, grönt, blått, ljusrödt och brunrödt; det har ursprungligen tillhört den stora Huth'ska samlingen (*Catal. A. Huth,* s. 1714), som försåldes på auktion i London 1911—12. Till Upsala förvärfvades exemplaret från P. M. Barnard's antikvariat i Tunbridge Wells (*Catalogue* 50, 1912, s. 4). — I förminskad skala reproduceradt af Lindblom, anf. art. i *Ord o. bild,* s. 524.

2. STUTTGART: Kgl. Landesbibliothek. Koloreradt exemplar, beskrifvet af Schreiber 1139, hvars kolorering i det stora hela öfverensstämmer med Upsalaexemplarets; färgerna synas dock vara pregnantare och klarare. I vissa detaljer finnas afvikelser; så är det undre fältet på vapenskölden rödt, det öfre blått; pilgrimsväskan är röd; munpartierna på alla tre figurerna äro likaledes röda, den öfre randen har ett blått streck för att antyda himmelen, o. s. v.

Da zaigt maria s. brigitten wie
sie Jhs geboren hat

Pl. VII.

Birgitta stående, med i högra handen en bok, i den vänstra ett kors.

Träsnitt. 156×113 mm. Omkr. 1481—85. — Schreiber 1291.

N med några grästufvor bevuxen äng utgör den grund, på hvilken Birgitta står, vänd åt vänster. Grönskan är icke så yppig som på de bilder, hvilka höra till den pl. I afbildade serien af »Pflanzenwuchsmeister» i Augsburg. Hon är klädd i underklädning, mantel och dok. Hennes hufvud är omgifvet af en dubbel nimbus; i högra handen håller hon en uppslagen bok, i den vänstra ett kors, som är af samma form som det å pl. V afbildade; i ovalen i midten troligen en bild af korsfästelsen. Bakom Birgitta till höger står hennes pilgrimsstaf nedsatt i marken; på densamma hänger pilgrimshatten med tydligt Kristushufvud och ett annat tecken, samt ränseln. Upptill i vänstra hörnet den romerska skölden med bokstäfverna SPQR. Nedtill på marken vid klädningsfållen en krona.

Bilden är omgifven af en 17 mm. bred ram, innehållande stiliserade blad — i de fyra hörnen blommor — på svart grund.

Schreiber har uttalat en förmodan, att detta träsnitt skulle vara utfördt i Nördlingen omkr. år 1490. Då två af de enda kända exemplaren härröra från samlingarna i Maihingen, torde man kunna antaga, att bladet blifvit beställdt af klostret Maria-Mai eller kanske rent af utfördt i detta kloster. Det är nämligen icke något original, hvilket tydligt framgår af den ofullkomliga högra armen och handen, på hvilken boken på ett onaturligt sätt hvilar. Originalet torde vara ett i kopparstickskabinettet i Berlin befintligt blad från midten af 1400-talet, beskrifvet af Lehrs i *Führer durch die Ausstellung des Kgl. Kupferstichkabinetts* (1908), nr 91. En annan, men långt tidigare kopia af detta träsnitt i Berlin finnes i British Museum (Campbell Dodgson A 75). På båda

dessa blad vänder sig Birgitta åt höger i stället för åt vänster, hvarjämte öfriga föremål på bilden också blifvit placerade omvändt i förhållande till Maihingen-träsnittet. Dessutom finnes ingen grönska på marken och den breda ramen med blad- och blomornamenten saknas likaledes. De båda träsnitten i Berlin och London, som höra till de äldsta bildtrycksframställningarna af den heliga Birgitta, komma att reproduceras i en följande fascikel. Kopian i Maihingen torde dock vara något äldre än Schreiber förmodar; den bör kunna dateras till omkr. 1481—85.

Exemplar.

1—2. MAIHINGEN: **Fürstl. Oettingen—Wallerstein'sche Sammlung.** Två kolorerade ex., beskr. af Schreiber 1291. Enligt benäget meddelande från bibliotekarien i Maihingen dr. G. Grupp finnas dessa exemplar i två handskrifter, det ena i en »Codex statutorum ordinis s. Salvatoris», det andra i ett »Processionale» från 1499. De båda exemplaren afvika sins emellan hvad koloreringen beträffar; äfven det här reproducerade bladet är koloreradt med andra färger än exemplaren i Maihingen.

3. **STOCKHOLM.** Det här reproducerade exemplaret, koloreradt i grönt, gult, brunt, ljusrödt, mörkrödt. Intet vattenmärke.

Pl. VIII.

Birgitta i pilgrimsdräkt med staf och kors.

Träsnitt. 70×63 mm. Augsburg omkr. 1475. — Leidinger I, Taf. 29.

ENNA BILD är af stort intresse, ty helgonet framställes här i pilgrimsdräkt och icke blott med attributen vid sidan. På den enkelt streckade marken står Birgitta klädd i vid mantel, vänd åt vänster; i den högra handen håller hon ett kors, i den vänstra pilgrimsstafven. Korset är af ungefär samma form och beskaffenhet som på föregående bild, men medaljongen vid armarnas korspunkt är tom. Ofvanpå änkedoket bär hon pilgrimshatten med ett klöfverbladsliknande tecken, som väl skall föreställa musslor eller snäckor, utvisande att pilgrimen företagit en vallfärd öfver hafvet; hufvudet är omgifvet af en dubbel nimbus. En dubbel, rätt bred rand omgifver bilden; helgonets nimbus bryter igenom den inre randen och når upp till den yttre.

Detta intressanta blad är obekant för Schreiber. Det sitter inklistradt i ett exemplar af Ulrich von Reichenthals Conciliumbuch von Constanz (Augsburg: Anton Sorg 1483) i Hof- und Staatsbibliothek i München, just vid det kapitel i boken, som handlar om stadfästelsen af Birgittas kanonisation i Constanz (fol. 88 b) och som också prydes af ett träsnitt, på hvilket en byst af Birgitta bäres omkring i procession. Exemplaret har tillhört den bekante Nürnberghumanisten och läkaren doktor Hartmann Schedel, författaren till den af Koberger år 1493 utgifna stora världskrönikan med illustrationer af Michel Wolgemut och Wilhelm Pleydenwurff.

Den förste som påpekat detta Birgittaträsnitt är R. Stauber i sin monografi *Die Schedelsche Bibliothek* (1908), s. 207. Schedel hade för vana att själf rubricera sina böcker, af hvilka de flesta nu finnas i nämnda bibliotek i München,

och att pryda försättsblad och tomma sidor i dessa med träsnitt och kopparstick, hvarigenom många värdefulla blad blifvit bevarade till vår tid (se: Stauber, a. a., s. 78 ff.). Detta träsnitt har sedan beskrifvits och reproducerats för den Heitz'ska samlingen af bibliotekarien G. Leidinger i München, som daterar det till omkr. 1475 med proveniens Augsburg.

Exemplar.

MÜNCHEN: **Hof- u. Staatsbibliothek.** I ett ex. af Hain *5610. Beskrifvet och reproduceradt af G. Leidinger, *Einzel-Holzschnitte des XV. Jahrh. in der Kgl. Hof- u. Staatsbibliothek, München,* Bd I (1907), Taf. 29. Exemplaret är vackert koloreradt: Birgittas gråbruna dräkt sticker af mot den mörkröda bakgrunden och den gröna marken; hennes nimbus är förgylld och korset ljusrödt. Den bilden omgifvande dubbla randen är fylld med gult.

Pl. IX.

Birgitta utdelande ordensreglerna.

Träsnitt. 118×86 mm. Sydtyskland. Omkr. 1500. — Klemming, s. 92 f.

TT tämligen groft utfördt träsnitt, med all säkerhet en kopia, hvilket bl. a. tydligt framgår af den omvända inskriften på den romerska skölden. Den närmaste förebilden till denna Birgitta-framställning torde vara ett mycket stort träsnitt (265×384 mm.), likaledes anordnadt som en triptyk, förfärdigadt för klostret Maria-Maihingen och beskrifvet bl. a. af Schreiber 1283. Ett mindre träsnitt med samma innehåll och anordning finnes i Kupferstichkabinett i Berlin (Lehrs 97). Båda dessa intressanta bildtryck komma att reproduceras i ett följande häfte. Äfven den lilla kopian torde hafva uppstått i Tyskland; det enda kända exemplaret sitter fastklistradt på ett blad ur en handskrifven sydtysk postilla. Den gemensamma förebilden till dessa blad torde vara det stora träsnittet vid början af Regula salvatoris i Lübeckupplagan 1492, ehuru detta utgöres af en enhetlig bild och icke som de andra är afdeladt i tre partier.

Träsnittet består som sagdt af tre afdelningar, upptill försedda med bågformade ornament. En dubbel rand omgifver hela framställningen. Midtpartiet upptages af den sittande Birgitta, som vanligt klädd i en vid mantel öfver klädningen, hvilken här är blåkolorerad, och med änkedok. En enkel nimbus omgifver hufvudet. I hvardera handen håller hon en uppslagen bok; en tredje ligger på en pulpet till höger om henne. Bakom denna synes pilgrimsstafven med hatt och ränsel. Mot Birgittas vänstra skuldra stöder sig en liten änglafigur, som hviskar i hennes öra och som här skulle kunna symbolisera författandet af ordensreglen (se sid. 18 om betydelsen af ängeln som attribut). I bågen upptill uppenbarar sig i stiliserade moln Kristus och Maria (endast

bröstbilder), högre upp sväfvar i en strålkrans den hel. dufvan. Marken är bevuxen med några grästufvor. Vid Birgittas fötter ligger kronan, längst ned till vänster finns den romerska skölden, här med bokstäfverna i omvänd ordning (RQPS), till höger Birgittas sköld med ett groft skuret lejon.

I det vänstra sidopartiet knäböja sex birgittinnunnor i ordensdräkt; den främsta, hvars hufvud omgifves af en enkel nimbus, torde föreställa Katherina. På hennes dräkt synes tydligt den träknapp, som sammanhöll vadmalskjorteln eller »kufveln». Alla sex hafva de karaktäristiska birgittinska hufvudbonaderna med de fem små röda klädeslapparna till erinran om Kristi sår. Ett tomt språkband utfyller öfre delen af detta liksom också det andra sidopartiet, i hvilket sex munkar i birgittinernas ordensdräkt och med tonsur knäböja. Den främste af dessa, som på mantelns vänstra sida bär prästmunkens kors, föreställer antagligen Vadstena klosters förste generalkonfessor och Birgittas biktfader Petrus Olavi. Den närmast honom knäböjande munken bär diakonens tecken, en cirkel af hvitt tyg med fyra röda, tungformade klädesstycken.

Exemplar.

STOCKHOLM: **Kungl. biblioteket.** Beskrifvet af Klemming, s. 92 f. Exemplaret sitter fastklistradt vid ett blad af en pappershandskrift i 4° från slutet af 1400-talet, innehållande fragment af en postilla på medelhögtyska. Bladet är koloreradt i grönt, gult, blått, mörkrödt, ljusrödt och brunt. Munkarnas och nunnornas mantlar äro färglagda i brunt; den föreskrifna dräkten var emellertid grå. I vänstra hörnet nedtill synes en del af vattenmärket: en båge med ett litet kors upptill.

Pl. X.

Den heliga Birgitta skrifvande, vänd åt höger.

Träsnitt. 77×58 mm. Ulm. Omkr. 1460-70. — Schreiber 1308.

IRGITTA sitter vid en pulpet vänd åt höger, skrifvande i en bok. I vänstra handen håller hon raderknifven, i den högra pennan. Hon är klädd i dok och vid mantel med en enkel nimbus kring hufvudet. Mantelns veck afslutas här och där i skarpa krokar, hvilket gör, att vi kunna tilldela detta träsnitt en jämförelsevis hög ålder. Upptill i högra hörnet uppenbarar sig den hel. jungfrun i bröstbild med Jesusbarnet. Vid Birgittas fötter ligger en krona; bakom henne står pilgrimsstafven med hatten, på hvilken några pilgrimsmärken, väl musslor, synas, samt ränseln. En enkel, här och där skadad rand omgifver träsnittet.

Till samma serie som detta träsnitt höra bilder af den hel. Dorothea (Schreiber 1404; Essenwein XXVIII: 2) och Helena (Schreiber 1496; Essenwein XXXIX: 1), som därför af både Essenwein och Schreiber dateras, säkerligen något för tidigt, till tiden 1450—60 och som till jämförelse afbildas här nedan.

Aftryck efter den i **NÜRNBERG: Germanisches Nationalmuseum** bevarade trästocken, som förut tillhört klostret Söflingen nära Ulm. Till museet kom stocken jämte flera andra med samma proveniens år 1872 genom donation af Oberstudienrat Dr Hassler's i Ulm samling. Trästocken är ituskuren på bredden. Träsnittet tillhör den schwabiska skolan och är troligen för klostrets räkning utfördt i Ulm omkr. 1460—70. Det finnes omnämndt i följande arbeten:

Aelteste Druckerzeugnisse im Germanischen Museum. I: *Anzeiger f. Kunde der deutschen Vorzeit,* 1872, sp. 277, afbild. sp. 274.

Essenwein, *Die Holzschnitte des 14. u. 15. Jahrh. im Germanischen Museum zu Nürnberg* (Nürnb. 1875), s. 4, nr 71 o. Taf. XXXIX : 2.

Schreiber 1308.

Katalog der im Germanischen Museum vorhandenen zum Abdruck bestimmten geschnittenen Holzstöcke vom XV.—XVIII. Jahrh., T. 1 (1892), Hst. 4.

Slutvinjetter.

Förordet. Ulf Gudmarssons vapen. Från ett sigill år 1335, reprod. i B. E. Hildebrand, *Svenska sigiller från medeltiden* (1862—67), ser. III, nr 458.

Pl. I. Sigill för klostret Gnadenberg i Oberpfalz från en år 1454 daterad urkund i K. Allg. Reichsarchiv i München. Omskrift: Sigillū monasteri Mōtiſ gracie ord sa. salvatoriſ et birgite. I sigillet Birgitta med pilgrimsemblemen.

Pl. III. Sigill från Gnadenberg. Se: Binder, *Geschichte der bayerischen Birgittenklöster* (1896), s. 52. Omskrift: s'conuentus montis gracie.

Pl. IV. Det furstligt Oettingen-Wallerstein'ska vapnet.

Pl. V. Pilgrimstecken från Vadstena kloster, funnet i Norge. Se: H. Hildebrand, *Sveriges medeltid,* Del 3 (1901—03), s. 809, fig. 618.

Pl. VII. Sigill från klostret Maria-Mai i Ries. Från en urkund 1482 i riksarkivet i München. Omskrift: .s. ſororū. conv. mariemay ord ſalv. Jfr Binder, a. a., s. 180.

Pl. VIII. Ulf Gudmarssons vapen från ett sigill år 1331. Se: B. E. Hildebrand, a. a., ser. III, nr 390.

Pl. IX. Pilgrimstecken från Vadstena, funnet i Fyrisån och i Finland. Se: H. Hildebrand, a. a., s. 809, fig. 619, o. E. Nervander i *Finskt Museum,* 5 (1898), s. 22 f.

Pl. X. Nyfunnet sigill för birgittinklostret Nådendal i Finland. Omskrift: .s. monaſterii. vallis. gracie. terre. finlandie. I bandslingan: tu. es ſponſa. mea.

Omslagets baksida. Pilgrimstecken från Vadstena, funnet i Norge. Se: H. Hildebrand, a. a., s. 809, fig. 617.

Initialerna i detta arbete äro förminskade faksimil af det alfabet, som Bartholomaeus Ghotan använde i 1492 års upplaga af Birgittas revelationer. Slutvinjetterna hafva kopierats på birgittinska klostersigill, pilgrimsmärken, vapen, m. m. Samtliga reproduktioner hafva utförts af JUSTUS CEDERQUISTS Kemigrafiska A.-B. i Stockholm. Tryckningen är verkställd på papper från J. H. MUNKTELLS Pappersfabriks-A.-B., Grycksbo, af ALMQVIST & WIKSELLS Boktryckeri-A.-B. i Upsala och afslutades den 17 december 1915. Förutom en upplaga af 10 exemplar på äkta japanskt papper (numr. I—X) är arbetet tryckt i 200 numr. ex. hvaraf detta är

Nr 93

FASC. II. ISAK COLLIJN

ICONOGRAPHIA BIRGITTINA TYPOGRAPHICA

BIRGITTA OCH KATHERINA

I

MEDELTIDA BILDTRYCK

STOCKHOLM
MCMXVIII

ICONOGRAPHIA
BIRGITTINA
TYPOGRAPHICA

FASC. II.

ICONOGRAPHIA BIRGITTINA TYPOGRAPHICA

BIRGITTA & KATHERINA

I MEDELTIDA BILDTRYCK

MED REPRODUKTIONER
I ORIGINALENS STORLEK OCH FÄRGER

UTGIFNA OCH BESKRIFNA
AF
ISAK COLLIJN

UPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Pl. XI.

Birgitta skrifvande, vänd åt höger.

Sydtyskt träsnitt. 68×ca. 58 mm. Omkr. 1470—80. — Schreiber 1309.

NGEFÄR SAMMA MOTIV återupprepas här som på det lilla pl. X afbildade träsnittet, hvaraf originalstocken finnes bevarad i Germanisches Nationalmuseum i Nürnberg. Sittande på en bänk skrifver Birgitta i en på en pulpet — påminnande om ett litet hus med spetsigt tak — upplagd bok. I vänstra handen håller hon raderknifven, med den högra för hon pennan. Bakom henne står pilgrimsstafven, på hvilken hatten och ränseln hänga. Till höger om henne sväfvar upptill fritt i luften korset (i stället för som på pl. X en bröstbild af jungfru Maria och Kristusbarnet). I detta senare träsnitt är en furstlig krona afbildad vid helgonets fötter; denna saknas emellertid här. Birgitta är klädd i en vid mantel med dok kring hufvudet, som är omgifvet af en enkel, stor nimbus. Bilden är försedd med en bred, dubbel rand, hvaraf högra kanten saknas på det här afbildade exemplaret.

Detta träsnitt är en kopia på ett äldre i Germanisches Nationalmuseum befintligt blad (Schreiber 1310), hvilket kommer att afbildas i en följande fascikel.

Exemplar.

MAIHINGEN: Fürstl. Oettingen-Wallerstein'sche Sammlung. Koloreradt exemplar (»laque rouge, jaune d'or, bleu, couleur noisette claire, vert; bordure en rouge»), beskrifvet af Schreiber 1309. Schreiber daterar detta träsnitt till mellan 1470 och 1480 och anser det möjligen härstamma från Augsburg. Det är dessutom reproduceradt af E. Baumeister: *Formschnitte des 15. Jahrh. in den Sammlungen des Fürstl. Hauses Oettingen-Wallerstein zu Maihingen*, Bd I (1913), Taf. 33. Föreliggande reproduktion är äfven gjord efter detta unika exemplar med benäget tillstånd af dr Grupp, bibliotekarie Maihingen.

Pl. XII.

Birgitta och hennes åtta barn.

Träsnitt från Vadstena kloster. Omkr. 1500. 112×80 mm. — Klemming, s. 93 f.

MIDTEN sitter Birgitta vänd åt vänster i en högkarmad stol med en skrifpulpet framför sig. På pulpeten ligger en bok uppslagen, i hvilken helgonet skrifver. Hon är klädd i dok och mantel och har en nimbus kring hufvudet. Bakom henne på stolens säte står en ängel, dikterande i hennes öra. Ofvanför hennes hufvud sväfvar den heliga dufvan. På Birgittas högra sida står en i världslig dräkt klädd skäggig man, till vänster om henne en munk med en bok i vänstra handen, trampande på en liten djäfvulsfigur. I bandslingor äro deras namn ifyllda med bläck af samtidig hand, vid figuren till höger Dn̄s vlfo, således Birgittas make Ulf Gudmarsson, till vänster mḡr petrꝰ. Af ordensdräkten att döma med det för cistercienserna utmärkande skapularet torde denna figur föreställa Birgittas biktfader Alvastrapriorn Petrus Olavi.

Från stolens karm utgå fyra med blad smyckade grenar, två åt sidorna och två uppåt. De två sidogrenarna omsluta bilder af Birgittas döttrar Katherina och Ingeborg. Katherina är klädd i nunnedräkt med nimbus kring hufvudet; i vänstra handen håller hon en liljestängel, i den högra antagligen en lampa och vid hennes sköte ligger hinden. Ingeborg är likaledes klädd i nunnedok — hon var ingifven i Riseberga kloster — och läser i en bok, som hon håller med båda händerna. Ofvanför Katherina är dottern Cäcilia afbildad och ofvanför henne sonen Karl. Ofvanför Ingeborg befinner sig Märta och öfver henne Birger. De båda uppåtgående midtgrenarna omsluta bilder af sönerna Gudmar

och Bengt. Vid alla bilderna finnas språkband, som äfven här äro handskriftligt ifyllda: s. kate'ina, celia, karolꝰ, jngeburg, mæritta, birgerꝰ, Gudmarꝰ och Bn̄dictꝰ.

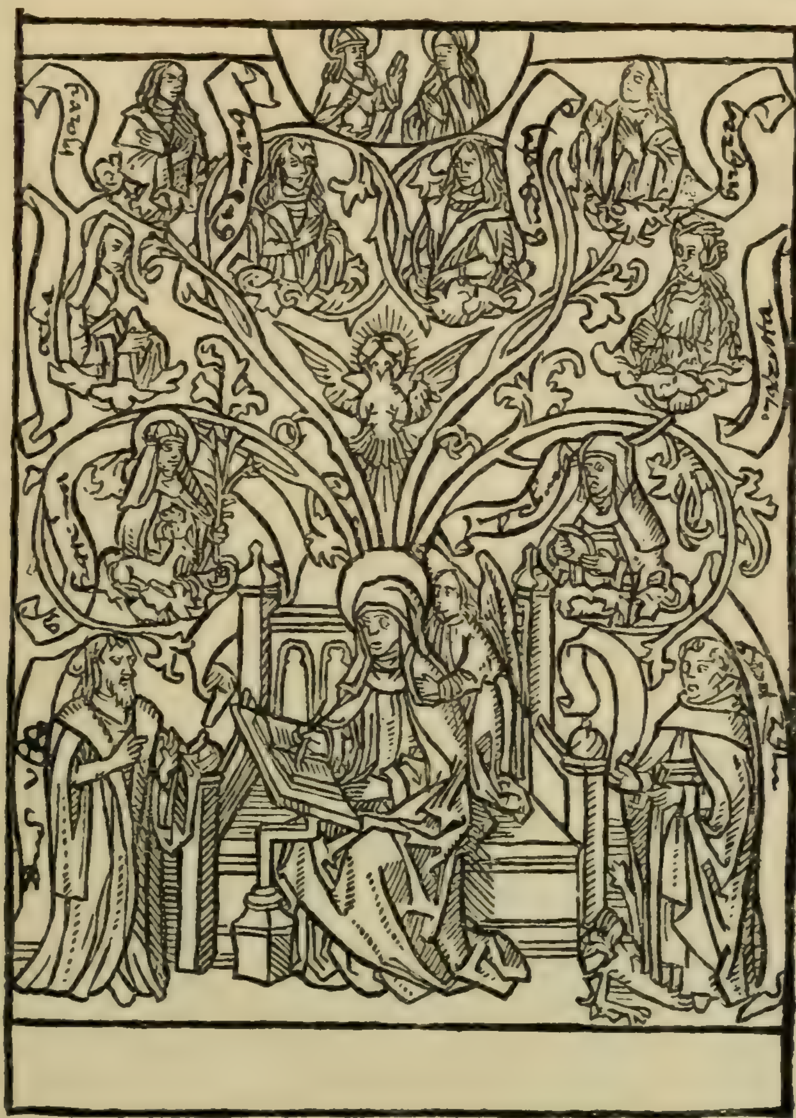
Ovisshet råder om i hvilken ordning Birgittas barn föddes. Äldst var dottern Märta, därefter kommo sönerna Karl och Birger. I Margareta Clausdotters krönika om S. Birgittas släkt uppföras de öfriga barnen i följande ordning: Bengt, Gudmar, Cäcilia, Katherina och Ingeborg. I Vita abbreviata b. Birgittae nämnes däremot Katherina såsom hennes fjärde barn och Cäcilia såsom ultima. Den ordningsföljd, i hvilken Birgittas barn äro placerade på träsnittet, bidrager emellertid icke till frågans lösning.

Öfverst på det lilla bladet afbildas i en halfcirkel Gud Fader och jungfru Maria i halffigurer. Träsnittet omgifves på sidorna af en enkel linje, upptill och nedtill af en dubbel, i hvilken afbrott endast göres för den plats upptill på midten, som upptages af halfcirkeln med bilderna af Gud och Maria. Det af de tvenne linjerna nedtill med ett mellanrum af 10 mm. bildade fältet synes vara afsedt för inskrifter.

Hela träsnittet med vissa delvis oklara detaljer verkar ytterst primitivt och är säkerligen icke någon förfaren mästares verk. Det är därför troligen förfärdigadt i Vadstena kloster; tidpunkten för dess framställande torde kunna sättas till omkring år 1500, icke efter 1502 (se nedan). Jag har i inledningen till fasc. I, s. VIII f., omnämnt den till börden tyske lekbrodern i Vadstena Gerhardus, som enligt klostrets diarium var en — väl för svenska förhållanden — skicklig tecknare och träsnidare och som åren 1491 och 1492 i Lübeck biträdde vid utgifningen af den Ghotanska upplagan af Birgittas revelationer. Då han dog först den 12 nov. 1515 i Vadstena kloster, kan det vara möjligt, att han är upphofsmannen till detta lilla enkla träsnitt.

Exemplar.

1—2. STOCKHOLM: Kungl. Biblioteket. 1. Okoloreradt exemplar, som hittills bevarats i en af Klemming hopbragt portfölj »Birgitta-minnen», utan närmare angifvande af proveniensen. Har dock troligen suttit i någon handskrift från Vadstena kloster. På baksidan af bladet finnes nämligen med hand från början af 1500-talet skrifna delar af ett officium, däribland en hymn till jungfru Marias ära: »Salue celi digna | mitis et benigna | que est Christi flosculus», aftr. af Klemming i hans *Latinska sånger*, II, s. 141 f., samt citerad af Chevalier i *Repertorium hymnologicum*, II, nr 17853. Denna hymn är uteslutande birgittinsk och förekommer i *Breviarium S. Birgittae*, t. ex. i upplagan 1697, s. 505 f. — **2.** Del af ett tarfligt koloreradt ex. finnes inklistradt i Kungl. Bibliotekets cod. A 3 fol. 80b, där äfven spår efter andra nu aflägsnade bildtryck finnas. A 3 är skrifven i Vadstena år 1502, hvarigenom en approximativ datering för det säkerligen samtidigt inklistrade träsnittet äfven erhålles. Cod. A 3 är den enda bevarade delen af det stora Vadstenalektionariet på svenska, som ursprungligen bestått af tre delar (endast sex blad af en andra del finnas i Linköpings stiftsbibliotek). Se om denna handskrift, Klemming, *Bonaventuras betraktelser* (1859—60), s. IX—XXIII.

Pl. XIII.

Birgitta utdelande ordensreglerna.

Träsnitt i tre afdelningar: midtpartiet 265×187 mm., sidopartierna 265×97, resp. 93 mm. Augsburg 1480-talet. Schreiber 1283 a. Baumeister 52 a. Kristeller LXV.

Midtpartiet.

IRGITTA SITTER PA EN BÄNK blickande rakt framåt. Hon är klädd i dok och vid mantel med ett kors på vänstra sidan; manteln sammanhålles öfver bröstet af en knapp. Kring hufvudet en strålgloria och en dubbel nimbus med inskrift: Sancta . Birgita . witib ~. Armarna äro sträckta rakt ut, i hvardera handen håller hon en uppslagen bok. På en pulpet till höger om helgonet ligger en likaledes uppslagen bok. Bakom henne på bänken står en liten bevingad ängel, som stöder sig mot hennes vänstra skuldra och synes hviska i hennes öra. Vid pulpeten står pilgrimsstafven med hatt och ränsel och vid fötterna på den streckade marken ligger kronan. Till höger på bilden växer som pendang till pilgrimsstafven en vinranka från marken.

Bildens öfre del begränsas af stiliserade vinrankor, som bilda en halfcirkelformad båge. Midt under denna är den heliga dufvan afbildad i en krans af stiliserade moln och strålar, härunder monogrammet . ihs. Till vänster härom Gud Fader med den döde Frälsaren i skötet, till höger den heliga jungfrun med Kristusbarnet, båda framställningarna i stiliserade moln. Gud Fader och Kristus hafva korsglorior, kring jungfru Marias krönta hufvud finnes en enkel nimbus.

I hörnen nedtill äro fyra vapensköldar placerade: till vänster Birgittas vapensköld med det upprättgående lejonet och den romerska skölden med SPQR, till höger de Wittelbachska och Oettingenska vapensköldarna.

Hela bilden omgifves af tre linjer, i den yttre bredare ramen finnes nedtill följande inskription: O her ihu xpe ain sun des almächtigen gots erbarm dich vber vns.

Vänstra sidopartiet.

Framställningen är här likaledes omgifven af tre linjer, hvaraf de två yttre bilda en bredare ram. Upptill bildar ett stiliseradt grenverk en sengotisk kölbåge. Bilden upptages af åtta knäböjande nunnor, af hvilka den främsta har en dubbel nimbus kring hufvudet och således föreställer den hel. Katherina. Alla äro iförda nunnedräkter med det svarta vilet, på hvilket den för birgittinnunnorna egna kronan af hvitt lärft med de fem små röda klädesstyckena, erinrande om Kristi fem sår, är fäst. Från Katherina utgår ett språkband, hvari läses: o birgita sponsa ihu xpe Bitt gott für vns .;.

Högra sidopartiet.

Detta är anordnadt på samma sätt som det vänstra, men framställningen här utgöres af sju knäböjande munkar i ordensdräkt och tonsur. På vänstra sidan af manteln bära de olika korsformade tecken alltefter deras värdighet af prästmunk (rödt kors med en hvit cirkel i midten), diakon (hvit cirkel med fyra röda tungformade klädesstycken) eller lekbroder (hvitt kors med fem små röda stycken). Från den förste brodern, väl föreställande Vadstena klosters förste generalkonfessor Petrus Olavi, utgår ett språkband med följande ord: O pater de celis miserere nostri (jfr pl. IV, där samma inskrift förekommer i det språkband, som utgår från den framför Birgittas pulpet knäböjande munken).

Den här beskrifna och reproducerade Birgitta-framställningen torde vara den i sitt slag största och mest dekorativa. Den har formen af en triptyk, men bladet är såsom Baumeister uppvisat tryckt från en stock; efter tryckningen, som försiggått i vanlig bokpress, har det skurits i tre delar, som senare åter hopfogats (så exemplaren i Berlin och Maihingen).

Birgitta afbildas på detta blad med nästan alla sina helgonattribut; pilgrimsutstyrseln häntydande på hennes vallfärder, ängeln, som viskar i hennes öra, symboliserande de gudomligt inspirerade uppenbarelserna — härmed sammanhänga äfven bilderna ofvan henne i de stiliserade molnen —, kronan

vid hennes fötter antydande hennes furstliga härstamning. Men det är särskildt hennes egenskap af ordensstiftarinna, som detta bildtryck vill framhålla. Därom vittna de tre exemplaren af ordensreglerna och framför allt de knäböjande nunnorna och munkarna af Sankt Salvatorsorden.

De fyra vapnen nedtill hafva vi redan mött på andra träsnitt, de förekomma sålunda alla fyra på pl. IV, där de också beskrifvits. Skölden med det upprättgående lejonet torde otvifvelaktigt vara Birgittas vapen, som hon förde genom sin make Ulf Gudmarsson, och skölden med SPQR skall erinra om hennes vistelse i Rom. De båda öfriga vapnen äro viktiga för detta blads lokalisering: det Wittelsbachska för det till Bayern och det grefliga huset Oettingens sätter det i samband med det af medlemmar af detta hus grundade birgittinklostret Maria-Maihingen eller Maria-Mai i Ries. Det är ingalunda otroligt, att detta blad tillkommit i samband med den högtidliga invigningen år 1481 af detta kloster. Detta var ju också fallet med den i fasc. I, pl. IV omnämnda kompilationen ur Birgittas uppenbarelser, »die Bürde der Welt», som år 1481 trycktes i Nürnberg på tillskyndan af klostret Maria-Maihingen och hvars titelträsnitt har vissa likheter med midtpartiet på det här beskrifna Birgittabladet. Den konstnär, som åstadkommit detta senare, kan emellertid af flera skäl icke vara identisk med mästaren till det tämligen underlägsna Nürnbergträsnittet. Såväl Schreiber som Baumeister anse, att den stora Birgittaframställningen härrör från en schwabisk mästare, som troligen är att söka i Augsburg.

Exemplar.

1. **BERLIN: Kgl. Kupferstichkabinett.** De fyra vapnen sägas af Lehrs 98 vara »Bamberg, Rom, Pfalz och Oettingen». Vattenmärke: armborst. Koloreradt ex., afbildadt utan färger af P. Kristeller, *Holzschnitte im Königl. Kupferstichkabinett zu Berlin,* 2. Reihe (Berlin: Graphische Gesellschaft, *Veröffentlichung* XXI), pl. LXV. Förvärfvadt år 1835 med Naglers samling.

2. **MAIHINGEN: Fürstl. Oettingen-Wallerstein'sche Sammlung.** Här finnas två exemplar, hvaraf midtpartiet föreligger i två olika états (se följande plansch). De äro beskrifna af Schreiber 1283 och af E. Baumeister, *Formschnitte des 15. Jahrh. in den Sammlungen des Fürstl. Hauses Oettingen-Wallerstein zu Maihingen,* Bd I (1913), s. 14 f. De båda exemplaren voro oriktigt sammanfogade, i det att midtpartiet af det ena var sammanklistradt med sidostyckena till det andra och tvärtom. Baumeister har återställt bladen i deras ursprungliga ordning, som gaf sig af bl. a. koloreringen, vissa defekter m. m. I det vänstra sidopartiets papper finnes ett Briquet okändt vattenmärke i form af en rhombliknande figur med ett kors upptill. — Repr. af Baumeister, Taf. 52 a och b.

3. **MÜNCHEN: Nationalmuseum.** Enl. uppgift hos Baumeister, a. a., s. 14, not 2.

De här använda klichéerna hafva benäget öfverlåtits åt mig af förläggaren, herr Paul Heitz i Strassburg. Handkoloreringen är verkställd af artisten Per Collijn.

·ihs·

Sancta · Birgita · wi[ch]s

O h[illegible]er ihu xpe ein sun des almächtigen gots erbarm dich über uns

Pl. XIV.

Birgitta utdelande ordensreglerna.

Som föregående pl., endast midtpartiet afviker på två ställen. Augsburg 1480-talet. Schreiber 1283 b och 1284. Baumeister 52 b. Schreiber, München 142.

ET NYSS PL. XIII beskrifna stora Birgittaträsnittet förekommer äfven i ett andra état, som erbjuder stort intresse. Under det att sidopartierna i båda bildtrycken äro desamma, har midtpartiet i det senare på två ställen undergått högst väsentliga förändringar genom träsnidarens knif. På pl. XIII finnas ofvanför Birgitta i stiliserade moln bilder af till vänster Gud Fader med den döde Sonen i skötet, till höger jungfru Maria och Kristusbarnet. Figuren till vänster har i bladets andra état ersatts med en bröstbild af Frälsaren ensam, som håller händerna sträckta framåt, liksom beledsagande ett tal. Någon förklaring till denna förändring i trästocken har icke försökts af de forskare, som hittills sysslat med denna märkliga Birgittaframställning, men en sådan synes mig ligga nära till hands, om man tager inledningen till Regula S. Salvatoris i revelationerna till hjälp. Här omtalas nämligen, huru Birgitta i Norge hade vissa uppenbarelser, som hon sedan meddelade ärkebiskopen i Upsala och tre andra biskopar samt en i den heliga skrift mycket betydande magister. »I en sådan uppenbarelse eller syn såg hon ock en gång en man och en kvinna i den allra fagersta skepnad, och genast sade en röst till henne: Se, dessa två personer, som du ser, äro Jesus Kristus och hans moder Maria, hvilka nu synas dig på sådant sätt, som de voro, då de lefde i världen.

Men huru deras kroppar nu äro i himmelriket, det är dig omöjligt att veta eller se. Sedan dessa ord blivit sagda, uppenbarade sig genast Jesus Kristus, hvilken upplät sin mun och talade och sade.»[1] Det är tydligt, att den i bladets andra état företagna korrigeringen bättre öfverensstämmer med den nu anförda uppenbarelsen och med detta träsnitts hela motiv, utdelandet af ordensreglerna.

Den andra förändringen rör vapnen nedtill i högra hörnet. På pl. XIII afbildas ätterna Wittelsbachs och Oettingens vapensköldar, men i träsnittets andra état äro dessa ersatta med Pfalz' och Bayerns vapensköldar. Schreibers teori är emellertid felaktig[2], då han dels sammanblandar birgittinklostret i Maihingen med cisterciensernunnornas i Kirchheim, dels sätter förändringen af vapensköldarna i samband med grefvinnan Magdalenas af Oettingen nedläggande af abbedissevärdigheten i sistnämnda kloster, hvilket ägde rum år 1488. Den af Baumeister framställda förklaringen torde äga större sannolikhet; enligt denne forskare skedde ombytet af vapen för att detta blad äfven skulle kunna användas i de andra bayerska birgittinklostren Gnadenberg och Altomünster. I Gnadenberg hölls år 1487 ett generalkapitel, hvarvid representanter från Vadstena och de flesta dotterklostren närvoro. Det förutvarande benediktinklostret Altomünster togs först år 1497 i besittning af birgittinorden. Det är möjligt, att detta andra état af det här beskrifna Birgittaträsnittet tillkommit med anledning af någon af dessa tilldragelser.

Föreliggande plansch återgifver endast midtpartiet i naturlig storlek utan kolorering. En del smärre afvikelser beroende på stockens nötning kunna äfven urskiljas vid jämförelse med bladets första état.

---

[1] Jag följer här R. Steffen's *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och öfversättning* (Stockh. 1909), s. 223.

[2] Jfr Campbell Dodgson, *Catalogue of early german and flemish woodcuts . . . in the Brit. Museum,* Vol. I (1903), s. 88.

Exemplar.

1. **MAIHINGEN: Fürstl. Oettingen-Wallerstein'sche Sammlung.** Beskrifvet och afbildadt af Baumeister, a. a., s. 14 f. o. Taf. 52 b. Midtpartiets papper har ett vattenmärke i form af ett gotiskt P. Koloreradt.

2. **MÜNCHEN: Kgl. Graphische Sammlung.** Schreiber 1283 b, 1284 (det senare numret utgöres endast af midtpartiet). Schreiber-Heitz, *Holzschnitte aus dem letzten Drittel des 15. Jahrh. in der Kgl. Graphischen Sammlung zu München,* Bd II (Strassb. 1912), s. 23 o. Taf. 142. Ex. koloreradt, men afbildadt hos Schreiber utan färger och i betydligt förminskad skala.

ihs.
O herr ihu xpe ain sun des almechtigen gots erbarm dich uber uns

Pl. XV.

Den hel. Birgitta skrifvande, vänd åt vänster.

[Jfr Pl. I: 6.]

Träsnitt af »Pflanzenwuchsmeister» i Augsburg omkr. 1487. 123×82 mm. — Schreiber 1293 = 1294. — Klemming, s. 89 f.

ETTA TRÄSNITT är aftryckt från samma stock som pl. I, men antagligen i bokpress, ty föreliggande exemplar är betydligt skarpare, äfvensom svartare i färgtonen.

Motivet, den hel. Birgitta, här vänd åt vänster, sittande vid en pulpet och skrifvande i en uppslagen bok, återkommer ofta (se pl. I: 8, IV, X—XII). På pulpeten framför henne står ett litet klöfverbladskors, bakom henne pilgrimsstafven med hatt och ränsel. Hennes hufvud är klädt i dok och omgifvet af en dubbel nimbus. I öfversta vänstra hörnet uppenbara sig Kristus och den heliga jungfrun i ett stiliseradt moln (jfr pl. IV, XIII—XIV). Nedtill på marken vid Birgittas fötter ligger en krona, i vänstra hörnet är en styckad sköld med ett lejon (Birgittas vapen) och i motsvarande högra hörn den bayerska vapenskölden placerad.

Själfva bilden är omgifven af en dubbel ram, upptill i densamma på två rader följande inskrift: S. birgitta ain wittib von dem Reich || zu Schwedē.

Exemplar.

1. **STOCKHOLM: Kungl. Biblioteket.** Okoloreradt exemplar, tryckt i bokpress. Se: Klemming, *Birgitta-Literatur*, s. 89 f.

2. **MAIHINGEN: Fürstl. Oettingen-Wallerstein'sche Sammlung.** Okoloreradt ex. på samma blad som I: 5, reproduceradt af E. Baumeister, *Formschnitte des 15. Jahrh. in den Sammlungen des Fürstl. Hauses Oettingen-Wallerstein zu Maihingen*, Bd I (1913), s. 15 o. Taf. 54.

3. **MÜNCHEN: Kgl. Graphische Sammlung.** Detta ex. är identiskt med det af Schreiber, *Manuel* under nr 1294 beskrifna exemplaret; uppgifterna på mått och inskription äro emellertid oriktiga.

4. **NÜRNBERG: Germanisches Museum.** Koloreradt ex. utan vattenmärke. Reprod. af Essenwein, *Die Holzschnitte des XIV. u. XV. Jahrh. im Germanischen Museum zu Nürnberg* (1875), Taf. LXXI, som daterar träsnittet till ca. 1470—80. Förut beskrifvet af Weigel-Zestermann, *Die Anfänge der Druckerkunst in Bild u. Schrift,* Bd 1 (Lpz 1866), s. 304 f., Nr 193, och Schreiber 1293 (»Franken 1480—90»).

5. **SALZBURG: Stift Nonnberg.** Koloreradt, vackert och tydligt ex. utan vattenmärke. Reprod. utan färger af Gugenbauer-Heitz, *Inkunabeln der Graphik in den Klosterbibliotheken Ober-Oesterreichs und Salzburgs* (1913), Nr 34.

Pl. XVI.

Katherina med hinden i en oval.

Träsnitt. 39×26 mm. Omkr. 1500.

EN DUBBEL OVAL afbildas Katherina af Vadstena i upprätt ställning och i birgittinsk ordensdräkt med en enkel nimbus kring hufvudet. Den för birgittinnunnorna speciella hufvudbonaden med kronan och de på denna i korsform sömmade fem små röda tygstyckena är här fullt tydlig. I högra handen håller helgonet en liljekvist, i den vänstra en brinnande lampa. Till vänster om henne ligger hinden, af hvilken hufvudet med hornen, halsen och ena frambenet äro synliga.

Hinden som Katherinas symbol torde ha sin upprinnelse i följande i hennes af Ulf Birgersson författade lefvernesbeskrifning intagna episod. Katherina och hennes make Egard Lydersson van Kyren hade enligt legenden från sitt äktenskap bannlyst den sinnliga kärleken. »Huru behagligt för Gud deras löfte var», heter det i början af Vita Katherine,[1] »visar följande järtecken, som är värdt att omnämnas. Den fromme, Gudi alltid hängifne maken jagade en gång på ädlingars vis dofhjort med hund. Då hände det sig, att hans hustru Karin för sina göromåls skull fördes in i en bärstol samma väg genom lunden, som jägarna togo. Jagad af hundarna ilade hinden i hetsadt lopp till henne och, glömsk af sin skygga natur, böjde den stilla sitt hufvud mot den rena kvinnans sköte. Sålunda tog den sin tillflykt till sitt enda skydd, till henne, som i sitt hjärta hade kufvat sinnenas begär. Maken och

[1] Den latinska texten är aftr. i *Scriptores rerum svecicarum medii ævi,* T. III: 2 (1876), s. 245. Jag följer här den svenska öfversättningen, som publicerats i *Legender från Sveriges medeltid,* utg. af Emilia Fogelklou, Andreas Lindblom o. Elias Wessén (Stockh. 1917), s. 277.

de andra, som jagade djuret, förstodo då, att detta sökt räddning hos Karin, och uppsökte henne. Hon visade dem hinden, som dolde sig under hennes mantel. Desslikes bad hon ödmjukt att få gifva hinden friheten, då hon ju röjt djuret för förföljarna. Då maken gärna gaf sitt bifall härtill, uppsökte djuret åter skogen.»

Detta lilla bildtryck finnes inklistradt på fol. 117[a] i Upsalahandskriften C 12, en i Vadstena af nunnan Christina Hansdotter Brask omkring år 1500 skrifven bönbok på svenska med ett latinskt breviarium i sammandrag (se R. Geete, *Svenska böner från medeltiden,* 1909, s. L—LV). Handskriften har varit prydd med tio bilder af olika storlek; af dessa finnas nu endast de tre här reproducerade kvar, som tydligen höra till en och samma serie. I margen fol. 152[a] sitter det mellersta inklistradt; det är till formen sexkantigt och afbildar den hel. jungfrun med den döde Frälsaren i skötet. Det lilla träsnittet mäter 34×28 mm., dess högra kant är afskuren till 4 mm. bredd, men har på afbildningen rekonstruerats. Det tredje träsnittet af samma form och storlek som Katherina-bilden föreställer den hel. Gregorius' mässa och sitter inklistradt fol. 150[b] likaledes i margen. Alla tre träsnitten äro lätt kolorerade i rödt, gult och grönt.

Träsnittet med Katherina har placerats vid början af »En godh bøn aff fancte katerine fancta birgitta dotter». Denna bön, som börjar »O min aldra kærafta frw oc modher fancta katerina fwerikes patrona oc ſkinande fina perla», finnes aftryckt som nr 210 i Geetes nämnda samling »Svenska böner från medeltiden».

Exemplar.

UPSALA: Universitetsbiblioteket. Endast det här faksimilerade exemplaret, som finnes i Cod. Ups. C 12, fol. 117[a], är kändt.

Pl. XVII.

Det heliga hjärtat korsfäst, omgifvet af törnekronan.

Nederländskt träsnitt. 88×66 mm. Omkr. 1500.

N TÖRNEKRONA omgifver ett kors, på hvilket det heliga hjärtat afbildas genomstunget af lansspetsen och med blod droppande från detsamma. På korsets öfre del sitter en bandslinga med inskriptionen INRI; på de ställen, där Kristi händer och fötter varit fastnaglade, äro tre spikar inslagna, en fjärde afbildas fritt till vänster om lansen. Till höger om korset inne i törnekronan står pelaren, vid hvilken Frälsaren gisslades; remmarna, med hvilka han var fastbunden, äro slagna kring densamma. I bladets fyra hörn äro runda figurer med utstrålningar, antagligen föreställande Kristi sår, afbildade. Ofvanför kronan står i en bandslinga inskriften Sctā birgitta och i en större bandslinga nedtill följande två versrader:

Jhesus wonden ende zijn smerte
draecht altijt in hu[n] herte

(d. v. s. Jesu sår och hans smärta, bären alltid i Edert hjärta).

Denna holländska inskrift lokaliserar det lilla bladet till något af de nederländska birgittinklostren. Bildframställningar af Kristi heliga hjärta äro ingalunda ovanliga och synas af detta och det följande bladet hafva varit karaktäristiska just för birgittinorden. I flera till våra dagar bevarade Vadstenahandskrifter afbildas också på ett realistiskt sätt såret i Kristi hjärta med beteckningen »fons amoris». Oftast afbildas de olika pinoredskapen samtidigt (se följande blad), någon gång framställes Kristus med gissel och ris

sittande i hjärtat; i de fyra hörnen äro då vanligen Kristi genomborrade händer och fötter anbragta.

Exemplar.

STOCKHOLM: Kungl. Biblioteket. Det hittills enda kända exemplaret af detta träsnitt sitter inklistradt fol. 105b i Ingegärd Ambjörnsdotters bönbok (gammalt signum A 43) i Kungl. Biblioteket och illustrerar här »en wtkorlik bön aff wars herra ihesu christi renafta hiærta». Självfva bladet mäter 95×76 mm., rubrikatorn har försett det med en ljusröd och en mörkbrun rand samt sedan omramat det hela med en bordyr i blått och rödt. Träsnittet är i öfrigt koloreradt med blått, grönt, rödt, brunt och guld. Det har helt flyktigt beskrifvits af Klemming i *Hel. Birgittas uppenbarelser,* Bd V (1883—84), s. 165.

Pl. XVIII.

Det heliga hjärtat korsfäst, med lammet och pinoredskap.

Nederländskt träsnitt. 86×62 mm. Omkr. 1500.

PPÅ EN med gräs och blommor bevuxen kulle står ett ådrigt kors med inskriften inri (otydlig) och Kristi hjärta fäst midt på korset. Tre spikar utmärka de ställen, där den Korsfästes händer och fötter varit fastspikade. Från hjärtat och spikarna strömmar blod, som uppsamlas i kalkar. Nedanför korset står lammet med en enkel nimbus, ur ett sår i dess bringa strömmar likaledes blod ned i en kalk. Mot korsets högra stam stå lansen och isopsstafven, på hvilken ättika räcktes Frälsaren att dricka, stödda. Öfriga pinoredskap äro placerade rundt omkring på bilden, till vänster Judas' trettio silfverpengar, Jesu lifklädnad och de tre tärningarna samt törnekronan, till höger hammare, tång och borr, gisslet och riset samt gisselpelaren, vidare en lykta(?) och ett rör.

Bilden är omgifven af dubbla ränder, den undre bredare kanten innehåller inskriften Jhesus Maria Birgitta. Äfven detta träsnitt torde vara af nederländskt ursprung.

Exemplar.

STOCKHOLM: Kungl. Biblioteket. Troligen unikt exemplar, inklistradt på fol. 160a i samma handskrift som föregående nummer. Det illustrerar här »En godh bön oc nytteliken aff thy hælgo korfe». Träsnittet är koloreradt med rödt, brunt, gult, grönt och guld och omgifvet af en blå rand samt i marginalen på handskriften försedd med röd och grön bård. Omnämndt af Klemming, *Hel. Birgittas uppenbarelser,* Bd V (1883—84), s. 166.

Ihesus Maria Birgitta

Pl. XIX.

Kristus omgifven af Birgitta och Katherina.

Kopparstick af mästaren G. M., *tryckt i Dendremonde. 102×72 mm. — Klemming, s. 96 f.*

RÄLSAREN med nimbus kring hufvudet sitter i full ornat på en tron; i högra handen håller han en uppslagen bok, i den vänstra världsgloben med korset. Tronen är försedd med en hög gotisk karm och två trappsteg; nedanför dessa ett rutadt golf. Ofvanför karmen läses i en bandslinga Ordo ſācti ſaluatoris; fritt till vänster om denna bandslinga ihc̄ (ihesus) och likaledes till höger m̄a (maria). Till höger om Kristus står Birgitta i ordensdräkt med nimbus kring hufvudet; i vänstra handen håller hon en uppslagen bok, i den högra ett processionskors.

Vid Frälsarens vänstra sida står Katherina, också klädd i ordensdräkt och med nimbus kring hufvudet. I högra handen håller hon en liljekvist, oskuldens symbol, i den vänstra en kräckla, som häntyder på hennes egenskap af Vadstena klosters första föreståndarinna. Framför henne står hinden med frambenen stödda mot hennes sköte.

Från de tre figurerna utgå språkband med olika inskriptioner, från Kristus två, från Birgitta och Katherina hvardera ett. Dessa inskriptioner bilda två disticha med rätt inveckladt ordföljd. I språkbandet till höger säger Frälsaren till Birgitta: aſpice birgitta tua gnata ſub ē m̄ dextra (»se, Birgitta, din dotter står under mitt hägn»), hvarpå Birgitta svarar: munere ꝓ tanto laus tibi xp̄e deo (»för så stor gåfva vare dig lof, Kristus Gud»). I språkbandet till vänster om

Kristus läses: Te katherīa tibi dilecte p̄fero mater, en mening, som för innehållets skull måste uppfattas såsom riktad till både Katherina och Birgitta och öfversättas ungefär med »dig, Katherina, föredrager jag framför dig, hennes älskade moder». Härpå svarar Katherina: nō ſit ꝓp̄r meū ꝟ mage velle tuū (»det må ej vara efter min vilja utan hellre efter din»).

Under bilden står i en rad följande intressanta och upplysande inskrift: Ex Teneramūda birgitta traditur preſſa, som kan öfversättas med ungefär »denna tryckta Birgittabild erhålles från Dendremonde». I denna flandriska stad låg ett år 1464 af tolf medlemmar från det holländska birgittinklostret Mariënwater vid 's Hertogenbosch grundlagdt dotterkloster Thronus Mariae. Man känner föga om klostret Marienthron, dock har från detsamma utgått ett utdrag af Birgittas uppenbarelser, kalladt »Opusculum vite et passionis Christi, eiusque genitricis Marie ex reuelationibus beate Birgitte compilatum», hvaraf två upplagor trycktes i Antverpen 1489 och 1491 samt en i Speyer 1491. Slutskriften i denna lilla bok lyder nämligen: »Opusculum . . . in monasterio ad thronum Marie: alias birgitte in Teneramunda Cameracensis dyocecis compilatum . . .»

Det är alltså tydligt, att detta lilla kopparstick leder sitt ursprung från det flandriska birgittinklostret Marienthron i Dendermonde. Det är oss också möjligt att närmare angifva dess upphofsman, nämligen en anonym mästare G M, som vid 1400-talets slut hade sin verksamhet förlagd till dessa trakter. Den framstående engelske bibliografen Henry Bradshaw har nämligen i sin samling *Collected papers* (1889), s. 247—57, som nr XIII publicerat en uppsats med titel: »On two engravings on copper, by G. M., a wandering flemish artist of the XV—XVIth century». Det ena af dessa kopparstick föreställer Jesus i Marthas och Marias hus i Bethanien (Schreiber 2219) och är signeradt med monogrammet G M. Äfven på detta blad finnes en underskrift, som lyder: Ex bethnia ꝓpe mechliniā tradit᷑ preſſa. Det här åsyftade klostret är det år 1421 nära Mecheln grundlagda nunneklostret Onze Lieve Vrouw i Bethanien, hvilket spelat en viss roll i det äldsta bildtryckets historia. Det var här som nunnan Jacoba van Looz-Hensberge, förut abbedissa i klostret Thorn vid Maastricht, men redan 1455 bosatt i klostret Bethanien, dog efterlämnande enligt det öfver hennes tillhörigheter den 7 mars 1465 upprättade inventariet bl. a. »unum instrumentum ad imprimendas scripturas et ymagines», vidare »novem printe lignee ad imprimendas ymagines cum quatuordecim aliis lapideis printis», allt tydligen redskap för tillverkning af tryckta helgonbilder. Det af Bradshaw reproducerade bladet Kristus i Bethanien erbjuder så stora likheter hvad stil och teknik beträffar med vårt här beskrifna kopparstick,

att någon tvekan icke kan råda om att äfven det är ett verk af mästaren G M. Ännu tydligare blir detta vid jämförelse med det andra af Bradshaw beskrifna bladet, föreställande den hel. Katherina af Vadstena, likaledes signeradt G M och härstammande ej från klostret Bethanien utan i likhet med föreliggande kopparstick från Dendremonde. Detta blad reproduceras och beskrifves här nedan pl. XX.

Monogrammisten G M upptages hos Nagler, *Die Monogrammisten*, II, nr 423 (oriktigt som C M) och III, nr 179 (under den riktiga formen). Nagler känner blott ett verk af denne mästare, en bild af den hel. Gregorius' mässa, som finnes i universitetsbiblioteket i Liége. Det beskrifves af Passavant, II, s. 291, och omnämnes i förbigående af Schreiber 1489. Utförligare har detta kopparstick beskrifvits af M. Lehrs i *Repertorium für Kunstwissenschaft*, Bd 15 (1892), s. 474, som anser utförandet rätt värdelöst och daterar bladet till början af 1500-talet. Schreiber tillskrifver mästaren G M ännu ett kopparstick, föreställande treenigheten mellan helgonen Crispinus och Crispinianus. En herr de Bruyne i Mecheln uppgifves som ägare af originalplåtarna till både detta blad och det af Bradshaw reproducerade Jesus i Bethanien.

Exemplar.

STOCKHOLM: Kungl. Biblioteket. Exemplaret sitter inklistradt på fol. 43b i Vadstenanunnan Ingegärd Ambjörnsdotters († 1531) bönbok i Kungl. biblioteket. Det omnämnes först af Klemming i *Heliga Birgittas uppenbarelser*, Bd 5 (1883—84), s. 164, och beskrifves sedan ytterligare i hans *Birgitta-Literatur* (1884), s. 96 f. Bladet är handkoloreradt, ehuru i mycket svaga och diskreta färger. Det omgifves af en röd rand, hvars färg till stor del bortfallit. Tronen, på hvilken Frälsaren sitter, är färgad i gult, kläderna i gråbrunt, nunnedoken i starkare brunt. Guldbelagda äro nimbusarna, undre delen af världsgloben och en del af Katherinas kräckla. Golfvets rutor äro färglagda med rödt, hvitt och grönt, hvilka färger dock nu till stor del äro utsuddade. Jag har förut beskrifvit och afbildat detta intressanta blad i en uppsats *Ett kopparstick af mästaren G M, föreställande Kristus omgifven af Birgitta och Katherina* i: *En bok om Östergötland* (Stockh. 1915), s. 56—61.

Pl. XX.

Den hel. Katherina af Vadstena krönt af änglar.

Kopparstick af mästaren G M, *utfördt i Dendremonde. 100×73 mm. — Bradshaw, s. 252 f.*

IDT i en blomsterfylld trädgård, begränsad af en mur, står den heliga Katherina ensam; bakom muren synas genom hvalfbågar konturerna af en stad. Katherina är klädd i birgittinernas ordensdräkt med kräcklan i vänstra handen och liljekvisten i den högra. En hind eller hjortkalf stöder de båda frambenen mot hennes sköte. Två flygande änglar hålla en krona öfver hennes hufvud, till höger om detta sväfvar den heliga dufvan. På sidorna och nedtill omgifves bilden af en med blommor och frukter fylld bordyr, ett motiv hämtadt från franska och flandriska livres d'heures. I bordyrens nedre del finnes en bandslinga med monogrammet G M och inskriften Ex tene | ramunda. Ofvanför denna bandslinga läses S' katherina de swecia filia S' birgitte.

Detta kopparstick, som alltså är förfärdigadt i Dendremonde af den vandrande mästaren G M, hör otvifvelaktigt till samma serie som det pl. XIX beskrifna och reproducerade och kan därför dateras till omkr. år 1500. Jag har äfven anträffat en del efterbildningar af detta blad, som skola reproduceras i en kommande fascikel.

Exemplar.

LONDON: Lambeth Library. Enda kända exemplaret, inklistradt fol. 65ª i ett detta bibliotek tillhörigt exemplar af *Horae ad usum Sarum*, tryckt i Westminster af Wynkyn de Worde omkr. 1494. Icke mindre än 18 bilder, hvaraf nu endast tre återstå, ha suttit inklistrade i denna inkunabel. Bladet har beskrifvits och afbildats af H. Bradshaw, *Collected papers* (Cambr. 1889), XIII: *On two engravings on copper, by G. M., a wandering flemish artist of the XV—XVIth century*, s. 252 f., pl. 7, och efter Bradshaw i min uppsats *Ett kopparstick af mästaren G. M., föreställande Kristus omgifven af Birgitta och Katherina*, i: *En bok om Östergötland* (Stockh. 1915), s. 59 ff. Då det icke varit möjligt att under nu rådande förhållanden erhålla ett tillförlitligt fotografi af orginalet i Lambeth Library, som är okoloreradt, har jag på grund af detta blads sammanhang med föregående pl. XIX sett mig nödsakad att här meddela en reproduktion efter Bradshaws faksimile, ehuru detta icke torde vara fullt tillfredsställande.

Slutvinjetter.

Pl. XV. Det bayerska vapnet.

Pl. XVI. Katherina Ulfsdotters sigill efter originalet vidfästadt hennes ingiftsbref som nunna i Vadstena kloster $^{25}/_{3}$ 1375 (*RAP* 1133). Beskr. af H. Fleetwood i *Birgittautställningen 1918*, nr 204.

Pl. XVII. Pilgrimstecken från Vadstena, funnet i Norge. Se: H. Hildebrand, *Sveriges medeltid*, Del 3 (1901—03), s. 809, fig. 617.

Pl. XIX. Birgittas fader, Birger Perssons vapen efter ett sigill från ett pergamentsbref $^{22}/_{7}$ 1321. Beskr. af H. Fleetwood, a. a., nr 196.

Pl. XX. Vadstenakonventens gemensamma sigill från ett pergamentsbref $^{25}/_{2}$ 1405. Beskr. af H. Fleetwood, a. a., nr 175.

Omslagets baksida. Birger Perssons vapen efter sigill år 1314. Se H. Fleetwood, a. a., nr 195.

Initialerna i detta arbete äro förminskade faksimil af det alfabet, som Bartholomaeus Gothan använde i 1492 års upplaga af Birgittas revelationer. Slutvinjetterna hafva kopierats på birgittinska klostersigill, pilgrimsmärken, vapen, m. m. Samtliga reproduktioner hafva utförts af JUSTUS CEDERQUISTS Kemigrafiska A.-B. i Stockholm. Tryckningen är verkställd på papper från J. H. MUNKTELLS Pappersfabriks-A.-B., Grycksbo, af ALMQVIST & WIKSELLS Boktryckeri-A.-B. i Upsala och afslutades den 24 april 1918. Förutom en upplaga af 10 exemplar på äkta japanskt papper (numr. I—X) är arbetet tryckt i 200 numr. ex. hvaraf detta är

Nr 13

